

My friend Otho ...

Amber ...
John ...

henceforth ...
Amber ...

...
1592

Boedelinventarissen

Th.F. Wijsenbeek-Olthuis

inhoud

1	inleiding	5
	Algemeen	5
	Historische situering	7
	Visuele kennismaking met de bron	13
2	administratieve ontstaansgeschiedenis	32
	Formele grondslag	32
	Uitvoering en procedures	39
	Interpretatie en betrouwbaarheid	41
3	verwijzende notities	49
	Vindplaatsen	49
	Aanvullende bronnen	59
	Literatuur	60
4	mogelijke gebruikswijzen van de bron in het historisch en kunsthistorisch onderzoek	68
	Themata	68
	Combinatie en verrijking van de informatie	69

1 inleiding

Algemeen

Kenmerken boedelinventarissen

Boedelinventarissen, ook wel staten van goed genoemd, geven een opsomming van bezittingen aan aardse goederen. Dit is het enige gemeenschappelijk kenmerk dat misschien wel een miljoen of meer boedelinventarissen bezitten die van de veertiende tot en met de twintigste eeuw zijn opgesteld in geheel Europa, in het gebied van het vroegere Ottomaanse Rijk of in de voormalige koloniale gebieden van Europese landen in Azië, Afrika en Amerika. Zo'n beschrijving kan betrekking hebben op het gehele of gedeeltelijke bezit van een persoon, huishouden, bedrijf of instelling en is bijna altijd in de volkstaal geschreven.

Diverse juridische verplichtingen, overheidsbepalingen of zuiver particuliere aangelegenheden konden allemaal leiden tot het opstellen van eenzelfde type bron, de boedelinventaris. Toch komen drie aanleidingen in de internationale en nationale context het meeste voor: het nalaten van minderjarige kinderen bij iemand's overlijden, de inbreng van goederen bij een huwelijk of een faillissement. Allerlei andere achtergronden kunnen ook een rol spelen bij het laten opmaken van een boedelbeschrijving, zoals onder curatele-stellingen, opnames in sociale instellingen en gevangenschappen, schenkingen, feodale rechten, de positie van bastaarden of de confiscatie van goederen.

Een officiële boedelinventaris – dikwijls opgesteld in het bijzijn van onpartijdige getuigen – diende een zekere vorm van bescherming te geven. Meestal ging het om het erfgoed van minderjarige erfgenamen en kon, door het opstellen van een lijst van alle bezittingen, het beheer van een voogd gecontroleerd worden. Bij een huwelijk buiten gemeenschap van goederen dient een staat van ingebrachte roerende en onroerende goederen als een aanvullend eigendomsbewijs. Hierbij werden de bezittingen van de eigenaar van de beschreven goederen beschermd, evenals bij onder curatelestellingen. Bij een faillissement of een confiscatie van goederen daarentegen had een boedelinventaris een beschermende functie voor de schuldeisers of een overheid.

Soms speelden bij het opmaken van zo een akte slechts praktische overwegingen mee en is er van bescherming van belangen nauwelijks sprake. Meerderjarige erfgenamen kregen een handig overzicht over de omvang en samenstelling van een erfenis. Voor de onderzoeker is het vanuit het oogpunt van de bronnenkritiek van groot belang kennis te ne-

men van de aanleidingen en achtergronden voor het opstellen van boedelinventarissen.

Met of zonder een wettelijke verplichting konden (en kunnen) personen en bedrijven dus overal in de wereld een boedelbeschrijving laten opstellen. Partijen stelden onderhands een inventaris samen, of lieten er een officiële akte van opmaken door een notaris, priester of schrijver. Per land, regio, stad of dorp verschilden de gebruiken dienaangaande. Een volledige beschrijving van alle aspecten van deze rijke bron kan de lezer derhalve niet verwachten, zelfs niet voor het Nederlandse grondgebied.

Bronnenmateriaal in Nederland

Ondanks het feit dat diverse wettelijke bepalingen het opmaken van een boedelbeschrijving al vele eeuwen lang vereisten, is het beschikbare bronnenmateriaal in Nederland niet evenwichtig over de diverse perioden verdeeld. Zo zal men in de Hollandse steden de meeste boedelinventarissen aantreffen grofweg in de periode van 1600 tot ongeveer 1770. In Amsterdam, Dordrecht, Delft en vermoedelijk ook in Haarlem ligt de topperiode in de tweede helft van de zeventiende eeuw, waarbij Leidse inventarissen al in een vroeger stadium overvloedig aanwezig zijn. Daarentegen in bijvoorbeeld Alkmaar of Den Haag ligt het hoogtepunt weer meer in de achttiende eeuw. Van stad tot stad komen aanzienlijke verschillen voor, niet alleen in Holland maar in alle provincies. In het algemeen geldt wel dat het gebruik van het opmaken van boedelinventarissen eerder in de steden voorkwam dan op het platteland.

Per gewest zijn eveneens grote verschillen te constateren in het aantal bewaard gebleven plattelandsinventarissen. Ook hier geldt weer, dat het bronnenmateriaal zelfs van dorp tot dorp kan variëren. In grote lijnen echter ziet de spreiding van dit type bron voor ons land er als volgt uit. In Friesland werden in de tweede helft van de zeventiende eeuw de meeste inventarissen opgemaakt. Over het algemeen zijn boedelbeschrijvingen uit het Hollandse platteland het overvloedigst in de eerste helft van de achttiende eeuw en die uit de provincies Gelderland, Utrecht en Zeeland in de tweede helft van de achttiende eeuw. Voor de provincie Groningen – waar het notariaat voor 1810 nauwelijks tot ontwikkeling kwam – zijn zelfs helemaal geen inventarissen van vóór de achttiende eeuw te vinden en in de archieven van Noord-Brabant zijn naar verhouding verreweg de meeste boedelbeschrijvingen in de eerste helft van de negentiende eeuw opgemaakt. Maar vooral in de laatste provincie zijn er plaatsen te vinden waar juist in de achttiende eeuw en al eerder veel inventarislijsten werden opgemaakt van plattelandsbewoners.

Aanzienlijk zijn ook de lokale verschillen, wanneer per hoofd van de bevolking naar het aantal opgemaakte inventarissen wordt gekeken. Naar verhouding werden er bijvoorbeeld in het begin van de achttiende

meer inventarissen van erfstaters in Delft opgemaakt dan in Amsterdam. Voor de plattelandsboedels liggen deze verhoudingen zeer ongunstig in Groningen en Utrecht. In de zeventiende eeuw zijn weer veel boedels opgemaakt van inwoners van het Friese platteland en de boedels uit dorpen in Noord-Brabant. Zeeland en Noord-Holland zijn kwantitatief redelijk aanwezig in de negentiende eeuw.

Om het nog ingewikkelder te maken: het blijkt dat ook veel variatie voorkomt in de vertegenwoordiging van de verschillende sociale klassen. Over het algemeen zijn de rijke groeperingen het beste vertegenwoordigd, al komt het vaak voor dat de laag die net onder de elite ingedeeld kan worden naar verhouding de meeste inventarissen liet opmaken.

Niet alle puissant rijke kooplieden of leden van de hoge adel lieten bij versterf een boedelinventaris opmaken. Soms volstonden zij met een lijst van het onroerend goed, de heerlijkheden en eventueel de effecten. Ook blijkt dat in vele gevallen slechts een inventaris van het meubilair van een woonhuis werd opgemaakt en niet van hun andere kastelen, buitens of huizen. Soms lieten de erfgenamen een inventaris opmaken van alleen het zilver, uitsluitend de juwelen, of bijvoorbeeld enkel van een schilderijenverzameling en een bibliotheek. Vooral in de zeventiende eeuw werden, bijvoorbeeld van zeer rijke kooplieden in Amsterdam of van adellijke leden van de hofhouding in Den Haag, veel onvolledige boedelbeschrijvingen opgemaakt. Hierin ontbreken dikwijls de beschrijvingen van al het roerend goed of alleen de kleding, het meubilair en het goud en zilver. Ook is het verradelijk dat soms uitsluitend hun roerende goederen in stadshuizen zijn beschreven of alleen die in hun buitenhuizen.

In heel Nederland treft men voor alle perioden slechts weinig boedelinventarissen aan van de armste groepen van de samenleving. Boedelinventarissen van mensen zonder een vaste woon- of verblijfplaats ontbreken nagenoeg geheel. Daarentegen zijn wel in de voc-archieven veel beschrijvingen terug te vinden van de persoonlijke bezittingen aan boord van op schepen overleden zeelieden of passagiers.

Historische situering

Sociale instellingen

De bescherming van minderjarige erfgenamen vanaf het midden van de veertiende eeuw via de zogenoemde weeskamers vormt de oudste en belangrijkste wettelijke verplichting in Nederland om een boedelinventaris van onroerende en roerende goederen op te maken. Al eerder zijn in Nederland staten van goed opgesteld van bezittingen van bisschoppen, kerken of kloosters, maar dan ontbreekt een beschrijving van het roerend goed. Hetzelfde geldt voor legaten en schenkingen aan de Kerk.

De eerste weeskamer werd in 1355 in Delft opgericht, waarna het instituut zich meer en meer over het land verspreidde. Deze instellingen hadden als enige taak het bezit van minderjarige wezen, halfwezen of van onder-curatele gestelden te beschermen tegen malversaties van voogden en/of familieleden. De bestuurders van de weeskamers oefenden met behulp van een 'staat en rekeninghe' controle uit op het beheer van het erfgoed van minderjarige wezen en half-wezen. Deze boedelbeschrijvingen en rekeningen werden bewaard in de stadhuizen, in zogenaamde weeskisten. Weeskamers kwamen tot ontwikkeling in een periode dat het belang van de functie van burgemeesters in het westen van het land toenam en zij geleidelijk een eigen bestuursapparaat onder zich kregen, waaronder ook de door weesmeesters bestuurde weeskamers vielen. Door een instelling op te richten ter bescherming van de erfenis van minderjarige wezen, versterkten en bevestigden de burgemeesters en de uit het stadsbestuur afkomstige weesmeesters hun politieke macht en aanzien.

De weeskamers vormden de eerste en enige instelling in Nederland waarbij het opmaken van een boedelstaat noodzakelijk was voor hun functioneren. Indien er in een stad of dorp geen weeskamer was opgericht, behartigde de stedelijke magistraat of het plaatselijke gerecht de voogdijzaken. In stedelijke keuren werd een verplichting aan de voogden opgelegd om ten behoeve van minderjarige wezen een inventaris op te stellen. Deze konden behalve minderjarige erfgenamen ook onder curatele gestelden betreffen.

Zeer veel boedelinventarissen van, overigens uitsluitend meer vermogende huishoudens uit dat tijdvak zijn bij de weeskamers terug te vinden. Maar ook hier zijn plaatselijke verschillen te vinden. Bevatten de weeskamerarchieven in Delft bijvoorbeeld documenten over de meer goeden, elders, zoals in Den Haag zal men in het weeskamerarchief eigenlijk uitsluitend inventarissen van de middengroeperingen aantreffen. Tot in de negentiende eeuw bleven de weeskamers bestaan.

Alhoewel de weeskamers al uit de veertiende eeuw dateren, zijn voor het huidige Nederlandse grondgebied nauwelijks inventarissen bewaard gebleven uit de periode van vóór de zestiende eeuw. Naar de redenen kan men slechts gissen. Branden hebben in ieder geval hun bijdrage geleverd. Zo zijn althans de oude boedelpapieren in Delft vernietigd; in 1534 bij een eerste brand en in 1618 is de brand, die het gehele stadhuis verwoestte, zelfs ontstaan in de kamer van de weesmeesters. Maar andere weeskamerarchieven, die door minder rampen geteisterd werden, bevatten ook geen boedelinventarissen uit de veertiende of vijftiende eeuw. Waarschijnlijk bestond er geen gebruik om de boedelbescheiden voor een lange periode te bewaren. Andere mogelijkheden zijn dat in die periode helemaal geen inventarissen zijn opgemaakt voor de controle door de weesmeesters, of dat de akten weer aan de familie werden teruggegeven zodra een wees

'mondig' was geworden (bij meerderjarigheid, huwelijk of veniam aetatis).

Per weeskamer verschilt het aantal bewaard gebleven inventarislijsten vanaf de zestiende eeuw tot in de negentiende eeuw aanzienlijk, afhankelijk van toeval en administratieve gebruiken in de betreffende stad of dorp.

Een tweede maatschappelijk verandering, die een verdere impuls gaf voor de ontwikkeling van dit bronnenmateriaal, was een reorganisatie en rationalisatie van de armenzorg. Deze ontwikkeling was eveneens nauw verweven met de eerder genoemde bestuurlijke veranderingen binnen de steden. Het resultaat was de stichting van gasthuizen, weeshuizen en bedelingsinstellingen in de vijftiende en vooral zestiende eeuw. Door een groei van het armoedeprobleem voldeden de vele kleine fondsen en kleine opvangcentra niet meer; de sociale zorg was te verbrokkeld en ondoorzichtig geworden mede door de sterke versnippering van de middelen. Aangezien de nieuwe grotere instellingen ook sterk afhankelijk waren van schenkingen en legaten, bevinden zich in de archieven van deze instellingen veel testamenten en boedelinventarissen van de goede gevers. Het beheer van de financiën van de grotere sociale instellingen was ingewikkelder dan bij de kleinschalige liefdadige instellingen, waardoor de behoefte aan administratie en archivering groeide. Zo ook de kans dat boedelbeschrijvingen bewaard zijn gebleven.

Afgezien van de stukken met betrekking tot schenkingen en legaten is het ook mogelijk daar boedelinventarissen te vinden van degenen die in deze instellingen werden verzorgd. Van patiënten bijvoorbeeld, die in een gasthuis overleden, moest uit de erfenis de verzorging betaald worden. De patiënten behoorden echter meestal tot de armsten van de samenleving, waardoor het zelden voorkwam dat uit de boedel nog iets te gelde gemaakt kon worden. Toch komt men in sommige gasthuisarchieven nog inventarislijsten van patiënten tegen. Meestal zijn deze echter in de loop der eeuwen bij het schonen van de archieven weggegooid.

Eveneens werden er inventarislijsten opgemaakt voor bejaarden die in ruil voor hun bezittingen als provenier een verzorging in een gasthuis of een andere sociale instelling kregen. Verscholen in een van de vele gasthuisarchieven moeten nog boedelinventarissen van schenkers, proveniers of patienten te vinden zijn van voor de zestiende eeuw. Maar ook hier geldt dat de grote stroom van deze akten, zeker met een beschrijving van het roerend goed, pas in de zeventiende eeuw goed op gang kwam en weer wegebde in de negentiende eeuw.

Hetzelfde systeem van betaling voor de verzorging gold voor de weeshuizen. Bij de opname van weeskinderen werd, in ieder geval vanaf de zeventiende eeuw, een boedelbeschrijving gemaakt van hun erfenis. De waarde hiervan werd berekend en indien de erfenis een positief saldo opleverde hielden de regenten jaarlijks de verzorgingskosten voor het be-

treffende kind in. Wanneer er nog een gedeelte van de erfenis na hun verzorging in het weeshuis resteerde, kregen de kinderen dit bij het verlaten van de instelling mee.

Als instituutsvorm zijn de weeshuizen van recenter datum dan de gasthuizen; de eerste werden pas sinds de zestiende eeuw opgericht. Na de Hervorming verschenen in de steden weeshuizen van verschillende signatuur: als een stedelijke instelling, verbonden aan diverse denominaties of ten behoeve van weeskinderen van een bepaalde nationaliteit. Voor al deze instellingen zijn indertijd boedelinventarissen opgemaakt, maar veel van deze akten zijn in de loop der eeuwen verdwenen.

Notariaat

Van eminent belang voor de kwantiteit, de kwaliteit en de overlevering van onze bron, de boedelinventarissen, is de ontwikkeling van het notariaat in Nederland geweest. Aangezien bijna alle bewaard gebleven boedelbeschrijvingen door notarissen zijn opgesteld, is het beschikbare bronnenmateriaal sterk afhankelijk van het wel en wee van dit ambt.

Tijdens de middeleeuwen oefenden geestelijken officieel en niet-officieel het vak van notaris uit. Zij schreven testamenten of koopakten en misschien ook boedelinventarissen. Vanaf het begin van de zestiende eeuw werd dit beroep in toenemende mate uitgeoefend door leken, al werden er nog tot de Reformatie toe priesters tot notaris benoemd. Iedereen kon tegen betaling het ambt kopen, zonder dat er enige eisen werden gesteld aan kennis of opleiding. Het niveau en vakmanschap van het notariaat nam af en hierdoor het prestige van de notarissen. Om dit verval te stoppen vaardigde Karel v in 1525 een plakkaat uit, waarin het afleggen van een examen voor notarissen verplicht werd gesteld. Bovendien werd, om wildgroei te voorkomen, per stad of streek een limiet gesteld aan het aantal notarissen dat het vak mocht uitoefenen. De kwaliteit van het notariaat verbeterde, ook al verschenen weldra boekjes met examenvragen die door de kandidaten uit het hoofd geleerd konden worden.

Belangrijk voor het behoud van notariële akten was het besluit in 1540 van Karel v om alle protocollen van notarissen na hun overlijden of het beëindigen van hun werkzaamheden naar een bewaarplaats van de overheid te laten overbrengen, meestal de secretarie van een stad of dorp. Lange tijd saboteerden de Hollandse notarissen deze maatregel. De strijd tussen het centrale gezag en het particularisme van de Noordelijke Nederlanden speelde weer eens een rol. Het eerst werden in 1550 de akten van een Alkmaarse notaris in bewaring gegeven, in Schiedam werden pas in 1604, vele jaren na de Afscheiding, de eerste notarisprotocollen ingeleverd.

Het notariaat beleefde in de Hollandse steden een hoogtepunt in de zeventiende eeuw, met name na ongeveer 1620. Voor alles en niets gingen

mensen naar de notaris: koopakten, burenruzies, testamenten, boedelinventarissen, het vastleggen van leningen en handelscontracten of transporten. De drempel om de hulp van een notaris in te roepen was laag, wat nog bevorderd werd door een scherpe controle op dit ambt tijdens de Republiek. Het opleidingsniveau verbeterde, al konden slechts weinig notarissen bogen op een universitaire studie – pas in 1958 werd een rechtenstudie verplicht gesteld. De zeventiende- en achttiende-eeuwse notarissen maakten boedelbeschrijvingen op voor particulieren, weeskamers en andere sociale instellingen. Toch is het opvallend dat de grote stroom boedelbeschrijvingen niet altijd direct terug te vinden is in de vroegst bewaarde protocollen.

Al verschilt het aantal inventarissen in de eerste protocollen van plaats tot plaats, in het algemeen kan gesteld worden dat deze ook in verhouding tot andere akten pas rond 1650 in de grote Hollandse steden veelvuldig gaan voorkomen. Dit kan er op duiden dat de gewoonte om een beschrijving van roerende goederen op te maken, ook waar het gaat om sociale instellingen, pas in de zeventiende eeuw echt wortel schoot. Daarmee is wellicht een verklaring gevonden voor de geringe hoeveelheid boedelinventarissen met roerend en onroerend goed in de archieven van sociale instellingen uit de zestiende eeuw en de periode daarvoor.

Een groot scala aan wettelijke verplichtingen vereiste het opmaken van een boedelinventaris, maar al deze bepalingen werden pas vanaf de zeventiende eeuw voor een groot deel ten uitvoer gebracht. Dit geschiedde in de periode dat het aanzien van het notariaat weer was toegenomen na de inzinking van een eeuw daarvoor en toen tevens de politieke situatie in rustiger vaarwater was gekomen. Het einde van de anarchie is terug te vinden in alle vormen van administratie. De angst voor de centrale bureaucratie en voor de controle van het Habsburgse Rijk was al ten tijde van de Opstand verdwenen. In de loop van de zeventiende eeuw normaliseerde de samenleving van de Noordelijke Nederlanden ook in dit opzicht.

Mentaliteitsverandering

De populariteit van het laten opmaken van boedelinventarissen in de zeventiende en achttiende eeuw kan echter niet uitsluitend in verband gebracht worden met de ontwikkeling van het notariaat of de reorganisatie van de armenzorg. Al helemaal niet, wanneer blijkt dat veel boedelbeschrijvingen werden opgemaakt zonder juridische verplichting. Kennelijk bestond er een wijdverspreide behoefte privébezittingen op te sommen en deze minitueus naar materiaal, herkomst of waarde te beschrijven. Dit duidt op respect en waardering voor en hang naar het materiële goed, wat sterker werd aan het eind van de zestiende eeuw en in het begin van de zeventiende eeuw en tot diep in de achttiende eeuw zou voortduren.

Een aantal verklaringen kan voor deze mentaliteitsverandering worden aangevoerd. Allereerst nam door de opbloei van de economie de persoonlijke welvaart toe. Deze toename van het vermogen van huishoudens vertaalde zich onder meer in de uitbreiding van het bezit aan luxegoederen bij huisraad en kleding. Een zekere trots op de vergaarde bezittingen was er debet aan dat boedellijsten werden opgesteld. Bovendien werd door de ontwikkeling van nieuwe internationale handelswegen de goederenmarkt verrijkt met vele nieuwe exotische luxeproducten en materialen die hun plaats in de huishoudens kregen. De aanvankelijke onbekendheid met deze nieuwe voorwerpen zal de behoefte om de bezittingen bij huwelijkscontracten of vererving te beschrijven hebben doen groeien.

Nog een andere maatschappelijke ontwikkeling bevorderde het gebruik om inventarissen met ook roerend goed te laten opstellen, namelijk de rage van het verzamelen van exotica. Het begon met rariteitenkabinetten. Een van de doelstellingen van de verzamelaars werd het nauwkeurig beschrijven van de verschillende verzamelde voorwerpen. Later traden er specialisaties op zoals collecties van naturalia of porselein. Minder exotisch waren verzamelingen van schilderijen, prenten en tekeningen of boeken. De drang tot ordening en beschrijving van empirische gegevens zou een belangrijk element gaan vormen van de wetenschap tijdens de Verlichting. Al deze trends tezamen hebben zeker een bijdrage geleverd tot de populariteit van boedelinventarissen.

Mode en economie

Deze mentale en cultuurgebonden factoren droegen bij tot de hausse van de boedelinventarissen, die in de steden en het platteland tot ongeveer 1800 zou duren. Opmerkelijk is dat in de stedelijke cultuur van de Republiek het hoogtepunt van de kwaliteit en kwantiteit van de boedelinventarissen parallel loopt met de inrichtingsmode van de huizen. Zolang het mode was de huizen vol te stouwen met porselein, veel meubels en andere huisraad, werden er veel inventarissen opgemaakt. Toen als reactie hierop in het laatste kwart van de achttiende eeuw de inrichtingsmode veranderde en de kamers leger werden, liet men naar verhouding minder boedelinventarissen opmaken en werden de beschrijvingen beknopter.

Toch is deze trend niet alleen toe te schrijven aan veranderingen van mode en mentaliteit. Vanaf het eind van de achttiende eeuw bleef de gewoonte om boedelinventarissen te laten opmaken wel bestaan, maar komen deze akten in de meeste steden veel minder frequent in de notariële archieven voor. De verarming van de stedelijke bevolking was hier vermoedelijk debet aan. Steeds meer bleek dat particulieren en de sociale instellingen in de grote steden de notaris te duur vonden worden, en

daarom afzagen van het laten opstellen van deze akten. Steeds minder werd een boedellijst opgesteld, zelfs wanneer de wet dit wel eiste.

Het opmaken van boedelinventarissen blijkt dus min of meer parallel te lopen met de economische ontwikkeling. Immers, in de steden kampten men met werkeloosheid door een neergang van de nijverheid en handel. De hausse van boedelbeschrijvingen in de archieven van plattelandsgemeenten begon later en duurde langer dan in de grote steden in het westen van het land, namelijk van 1750 tot ongeveer 1850. In het licht van de economische ontwikkeling is dit ook niet verwonderlijk. Juist in dit tijdvak van honderd jaar beleefde de agrarische sector een bloeiperiode en nam de welvaart van de boeren toe.

Verval

Reeds in de zeventiende en achttiende eeuw bestonden er vele wegen om aan de verplichting tot het laten opmaken van een boedelinventaris te ontkomen, waarvan in de praktijk dankbaar en steeds meer gebruik werd gemaakt. In de weeskamer- en weeshuisarchieven droogde de bron in de loop van de negentiende eeuw al op, met name in de grote steden. Nog steeds werden boedelinventarissen opgemaakt, voornamelijk ten behoeve van minderjarige erfgenamen en faillissementen, maar de bloeitijd van dit bronnenmateriaal, zowel kwantitatief als kwalitatief wat betreft de minitieuze beschrijvingen, lag in Nederland tijdens de zeventiende en achttiende eeuw voor de grote steden en over het algemeen in de negentiende eeuw voor het platteland.

Visuele kennismaking met de bron

Op de twee voorbeelden zijn boedelinventarissen te zien uit de zestiende en zeventiende eeuw, toen deze akten wel al systematisch werden opgesteld, maar nog niet altijd geheel volgens vaste formuleringen werden opgebouwd.

De eerste afgebeelde boedelinventaris bevindt zich in het Weeskamerarchief van Den Haag en is in 1582 opgemaakt. In de aanhef van de akte wordt vermeld dat een zekere Heynricge Davits een inventaris heeft opgesteld van de goederen welke haar overleden echtgenoot heeft nagelaten; inboedel, lasten en kredieten, meubelen en immeubelen gene uitgezonderd. Aan het handschrift te zien heeft de notaris, die de akte ondertekende, de boedelbeschrijving opgeschreven.

Allereerst komt het huizenbezit aan bod (zie afbeelding 1). De prijs waarvoor het huis door de erflaters was aangeschaft, en de hypotheek die op dit onroerend goed was genomen staan in de inventaris genoteerd.

Daarna volgen de roerende goederen. Per vertrek – het ‘voorhuys’ (zie afbeelding 1) en de ‘coecken’ (zie afbeeldingen 2 en 3) – is een beschrijving gemaakt van de zich daar bevindende voorwerpen. In het voorhuis stond een kast, een tafel, een werktafel en hingen twee schilderijen. Verder werd dit vertrek als bedrijfsruimte gebruikt. Gewoond werd er in de keuken.

Telkens begon de notaris bij elk ander voorwerp op een nieuwe regel te schrijven, ingeluid met het woordje ‘noch’ of met een getal: twee, vier enz. Als een aparte categorie, tenminste de notaris maakte er een afzonderlijk kopje van, werd de kast (zie afbeelding 4) en een kist met inhoud (zie afbeelding 5) beschouwd. Hierin lagen linnengoed en kleding van dit huisgezin. Na de beschrijving van de huisraad volgen de juwelen (zie afbeelding 6), wederom een aparte rubriek. Overigens bestond de juwelenschat uit twee gouden ringen, de enige getaxeerde voorwerpen in deze boedelinventaris. Tenslotte volgen de tegoeden en lasten van de boedel: ‘inschulden’ (zie afbeelding 6) en ‘uitschulden’ (zie afbeeldingen 6, 7 en 8).

Tot slot vermeldt de notaris nog enige losse goederen (‘rommelinge’): enkele potten, pannen, emmers en een spinnewiel (zie afbeelding 9), die hij kennelijk had vergeten, aangezien ze na de schuldenposten werden opgeschreven. De akte werd afgesloten met de notitie dat de broer en zuster van de overledene tijdens de inventarisatie aanwezig waren samen met de notaris ten huize van de overledene. Al deze personen ondertekenden tenslotte de akte. De broer en zuster van de overledene konden niet schrijven en tekenden met een kruisje, waarbij de notaris aantekende van wie deze merktekens waren. De weduwe zette wel een handtekening evenals de notaris (zie afbeelding 9).

Twee dagen later volgde een aanvulling op de boedelinventaris met bezittingen die ook nog niet genoteerd bleken te zijn. Een obligatie, enige schulden (zie afbeelding 10), wat keukengerei en meeltonnen (zie afbeelding 11). Deze toevoeging werd afgesloten met een verklaring aan de weeskamer dat naar goeder trouw een beschrijving van de totale boedel is gemaakt. Deze aanvulling werd alleen nog door de notaris ondertekend (zie afbeelding 11).

De tweede afgebeelde boedelbeschrijving werd negentig jaar later opge maakt, in 1672 en is bewaard gebleven in het notarieel archief. Nu begint de akte met ‘Staat en inventaris’, een formulering die ook later in de achttiende, negentiende en twintigste eeuw meestal werd gebruikt. Veel prominenter dan in de vorige akte is de notaris aanwezig. Reeds in de aanhef wordt nu genoteerd dat de notaris, geadmitteerd bij het Hof van Holland, de boedellijst op 4 juni 1672 optekende. De erflaatster is in dit geval een ongehuwde vrouw (‘hoochbejaarde dochter’) en de notaris was aangezocht om als executeur-testamentair op te treden. Daarom maakte hij al een dag na haar overlijden de boedelbeschrijving op.

Wederom begint de boedellijst met onroerende goederen; het huis van de erflaatster en een obligatie (zie afbeelding 12). Hoewel de notaris wel systematisch de boedel beschreef – eerst de inhoud van de linnenkast en daarna het meubilair en keukengerei (zie afbeelding 13) – verzuimde hij de vertrekken te noteren waarin hij die goederen had gevonden. Ging het om een eenkamerwoning? In principe is dit mogelijk, maar de erflaatster bezat een ‘erffie bestaende in vier distincte woonplaetsgens’. Hier speelt de vraag of Magtelt Arienszn. de drie andere woonplaatsjes verhuurde of dat zij in vier kamers woonde.

Alleen het contante geld is als een aparte rubriek opgenomen (zie afbeelding 14), daarna ging de notaris gewoon verder met de beschrijving van de goederen. Tenslotte werd de inventaris door de de notaris en de twee aanwezige getuigen ondertekend (zie afbeelding 15). Schulden ontbreken bij deze inventaris.

Gezien de doorhalingen in de akte, het verzuim om aparte rubrieken te maken en het feit dat de notaris zelfs een fout maakte met het jaartal bij het zetten van zijn handtekening onder aan de akte, moet men wel constateren dat het om een kladminuut gaat en dat de mooi afgewerkte en uitgeschreven akte niet in de notariële protocollen is bewaard. Dergelijke kladminuten bevinden zich vooral in de zestiende- en zeventiende-eeuwse notariële protocollen. In latere eeuwen gingen de notarissen veel preciezer en zorgvuldiger met hun administratie om en bewaarden zij veel nettere afschriften in hun protocollen.

Noch die wercktuylen die faken varen
 mit bys kien gte op wercktuyl
 Noch alle tyngeboort mit alle voren
 Noch alle mit oppende mit alle ont vord
 Noch alle pulten op fiet tuylen /
 Noch alle alle gelyc bys seluist gelyc
 prouwen /
 Noch alle faken wercktuylen pulten dier
 totte wercktuyl /
 Noch alle groter miltel potl mit alle
 viltel kien potl

Inde Coecken

Noch alle alle voren mit alle pulten
 mit die voren viltel mit alle dier
 alle pulten mit alle voren viltel

Noch alle pulten alle voren voren op
 voren voren die faken alle alle voren
 voren pulten mit alle voren

Noch alle pulten alle voren

Noch alle pulten pot groot alle voren /
 Sed mo. pulten

Wask. 1898

1126

2/3
Inventaris van de
'coecken'.

Nach Konzept hier v. d. h. / mit h. d. d. d. d.
Nach d. h. d. d. d. d. / mit d. d. d. d. d.
© alle Rechte vorbehalten

Nach dem Inhalt dieser Zusammenfassung

Nach dem Inhalt dieser Zusammenfassung
mit dem Inhalt dieser Zusammenfassung

Nach dem Inhalt dieser Zusammenfassung

Alle Rechte vorbehalten

Alle Rechte vorbehalten

Alle Rechte vorbehalten

Alle Rechte vorbehalten
mit dem Inhalt dieser Zusammenfassung

Nach dem Inhalt dieser Zusammenfassung

Nach dem Inhalt dieser Zusammenfassung

Alle Rechte vorbehalten
mit dem Inhalt dieser Zusammenfassung

Alle Rechte vorbehalten

Nach dem Inhalt dieser Zusammenfassung

Werk 1098

no. 7

D'ij g'lyk v'lyt op te p'ncipal
 D'ij g'lyk g'lyk met t'alle g'lyk g'lyk
 D'ij g'lyk g'lyk g'lyk

D'ij g'lyk g'lyk g'lyk met t'alle
 g'lyk g'lyk g'lyk g'lyk

D'ij g'lyk g'lyk g'lyk met t'alle
 g'lyk g'lyk g'lyk

D'ij g'lyk g'lyk g'lyk met t'alle
 g'lyk g'lyk g'lyk

D'ij g'lyk g'lyk g'lyk

D'ij g'lyk g'lyk g'lyk met t'alle
 g'lyk g'lyk g'lyk

D'ij g'lyk g'lyk g'lyk met t'alle
 g'lyk g'lyk g'lyk met t'alle
 g'lyk g'lyk g'lyk met t'alle

D'ij g'lyk g'lyk g'lyk met t'alle
 g'lyk g'lyk g'lyk

D'ij g'lyk g'lyk g'lyk met t'alle
 g'lyk g'lyk g'lyk

Samen In een besloten Casjen

D'ij g'lyk g'lyk g'lyk met t'alle
 g'lyk g'lyk g'lyk

Weesk. 1898

nr 8

4
 Inventaris van de
 kast.

5
 Beschrijving van
 een kist met inhoud.

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header, including the name 'Johann...' and a date '1878'.

Handwritten entry 1: 'Ich bin...' followed by several lines of text and a signature 'J. G. ...'.

Handwritten entry 2: 'Ich bin...' followed by several lines of text and a signature 'J. G. ...'.

Handwritten entry 3: 'Ich bin...' followed by several lines of text and a signature 'J. G. ...'.

Handwritten entry 4: 'Ich bin...' followed by several lines of text and a signature 'J. G. ...'.

Handwritten entry 5: 'Ich bin...' followed by several lines of text and a signature 'J. G. ...'.

Handwritten entry 6: 'Ich bin...' followed by several lines of text and a signature 'J. G. ...'.

Handwritten entry 7: 'Ich bin...' followed by several lines of text and a signature 'J. G. ...'.

Week 1878

Wort sei recht teyß gemaht die
Der Künigliche Reich I

1787

Inhalt

- 1. Die Cetera potius metaly roxat
Schuldrige
- 2. Die reißt Schutzbüch
- 3. Wort die merkt dumber mit die
Pfeilstoss
- 4. Wort die fückel mündlich
- 5. Die pome
- 6. Wort die meckart / mit die barthele
- 7. Wort die meckart / mit noch teile
apud deus vider formig
- 8. Wort die Christliche
- 9. Wort die vider mündlich
- 10. Wort die fückel mit vider vider

Die Simp die reißt die vider die meckart die barthele
Die reißt die vider die meckart die barthele
Die reißt die vider die meckart die barthele
Die reißt die vider die meckart die barthele
Die reißt die vider die meckart die barthele
Die reißt die vider die meckart die barthele
Die reißt die vider die meckart die barthele
Die reißt die vider die meckart die barthele
Die reißt die vider die meckart die barthele
Die reißt die vider die meckart die barthele

Dr. Emedem
1787

Weest. 1898.

Es bed met es pendele
 noch es groenige pendele
 Noe es oud bed met pendele

Wid overhiffend

Noe twee kroon ruffentide

Twee witte doeken

Es groenige oud pendele

Drie groenige goddinge / valage
 @ sepa deukel

Es oud ruffentide

Es gebrocht soffant doek

Es gebrocht tuuffreest

Noe es into:

Noe twee into tagge reest

Es lep min' beulle lade es
 outrent bidage es

Es ture & tabere

Es ture & roe

Es ture & roe

Es ruffe mantel

Es spid septekeest

Twee zijd Oerkele

Es spid gebrocht ricalijff

Noe es oud ricalijff

Es groen septekeest

Es roede onderroet

Es oit pagge onderroet

Es groene

Es groene septe

Es septe mantelge met es oud

bed roet @ noe es oit mantelge

2 pa septe @ sepa septe @ oud mantelge

Es goud & met oit lichte beand

non drage naast goud met @ naast goud

met de boermonen met es tot de

2 administratieve ontstaansgeschiedenis

Formele grondslag

Wetgeving inzake erfkwesties

Voorrecht van boedelinventaris

De beschermende functie, die van een officieel opgemaakte inventaris kan uitgaan, komt duidelijk naar voren bij de oudste wettelijke regeling waarbij een boedelbeschrijving verplicht wordt gesteld. Het gaat om het 'beneficium inventarii' ofwel het 'voorrecht van boedelinventaris' in de wetgeving van de Romeinse keizer Justinianus. Dit voorrecht houdt in dat een erfgenaam pas na het opmaken van een boedelbeschrijving, met berekening van schulden en baten, ten overstaan van het gerecht kon beslissen of hij al dan niet de erfenis wilde aanvaarden of verwerpen. De erfgenaam had zo een mogelijkheid zich te onttrekken aan het betalen van de schulden bij een nalatenschap met een negatief saldo. Crediteuren van de overledene konden zo geen verhaal zoeken op het eigen vermogen van een erfgenaam.

Om dit voorrecht te kunnen genieten was de betreffende erfgenaam wel verplicht een inventaris op te maken van alle bezittingen uit de boedel binnen dertig dagen nadat hij in kennis was gesteld over zijn erfgenaamschap. Daarna diende binnen zestig dagen de inventarisatie te zijn opgesteld met behulp van een 'tabularius' (een officieel erkende schrijver) en andere getuigen.

In een enigszins gewijzigde vorm vinden wij dit voorrecht vanaf het begin van de zestiende eeuw terug in de Nederlanden. De belangrijkste verandering ten opzichte van de bepalingen in het Romeinse recht is de interventie van de overheid. Het beneficium inventarii kon uitsluitend worden aangevraagd nadat de soeverein toestemming hiertoe had gegeven.

In de rechtspraktijk kwam er in ons land nog een ander element bij, namelijk een mogelijke rol van andere familieleden van de erfflater, die niet een beneficium hadden aangevraagd. Indien iemand van deze familieleden bereid was de nalatenschap zuiver, dus met schulden en baten, te aanvaarden, dan verloor de erfgenaam die de erfenis slechts beneficiair wilde aanvaarden zijn recht op de erfenis in zijn geheel. Dit ontmoedigende beleid zorgde ervoor dat slechts weinigen gebruik hebben gemaakt van dit voorrecht. Het eerste bewijs van toepassing van deze regeling in de Noordelijke Nederlanden vormt een rechtszaak in 1514 bij het Hof van Holland.

Aangezien het centrale gezag zijn toestemming diende te verlenen voor het aanvaarden van een erfenis onder het voorrecht van boedelbeschrijving, besliste vóór de Afscheiding van de Noordelijke Nederlanden de Grote Raad van Mechelen hierover. Tijdens de Opstand vond op staatkundig en juridisch terrein een decentralisatie plaats, waarbij vele bevoegdheden weer in handen kwamen van de provincies. De taak van de Grote Raad van Mechelen werd, wat betreft de civiele rechtspraak en derhalve ook ten aanzien van het voorrecht van boedelbeschrijving grotendeels overgenomen door de Hoge Raad van Holland en Zeeland. Hieronder vielen ook de inwoners van de Generaliteitslanden. Echter niet ieder gewest erkende de soevereiniteit van dit rechtslichaam. Zo fungeerde het gewestelijke Hof in Friesland als soevereiniteit bij de aanvragen voor een voorrecht van boedelbeschrijving en besliste dit lichaam over een mogelijke toestemming. Dit systeem bleef gelden tot de invoering van de Code Napoleon in 1811. De wettelijke regeling van het voorrecht van boedelinventaris bestaat nog steeds en is opgenomen in het Nieuw Burgerlijk Wetboek art. 4:1070 v. en in de Faillissementswet art. 41.

Boedelbeschrijving bij voogdij

Een andere vorm van bescherming biedt het voorschrift om een boedelinventaris bij versterf te laten opmaken, indien een of meerdere erfgenamen minderjarig zijn of indien aan meerderjarigen die onder curatele staan een erfenis ten deel valt. Deze meerderjarige wezen werden, naar de formulering van Hugo de Groot door gebrek van binnen (gebrek aan verstand) of gebrek van buiten (melaats, doofstom of blind) niet in staat geacht hun belangen te behartigen. Evenals de wezen vielen deze zogenaamde stadskinderen onder de bescherming van de weeskamers.

Zoals we al zagen diende de beschrijving van de bezittingen als een controlemiddel op de voogden, die eenmaal per jaar of om de twee jaren rekening en verantwoording moesten afleggen. Bij het beëindigen van de voogdijschap diende de voogd een eindrekening te doen, die voorgelegd moest worden aan de familie of medevoogden of aan de plaatselijke overheid. De verplichtingen van een voogd zijn door Hugo de Groot voor het Hollandse recht als volgt verwoord: 'Der voogden werck is der wezen vader, moeder, stief-vader ofte stief-moeder staet ende beschrijvinge af te vorderen van alle de goederen bij den overleden nagelaten, zo tilbaer als onttilbaer met in ende uitschulden, op dat de zelve geleverd, overghesien ende bij eede gesterckt ter weeskamer, de naeste maghen daer over geroepen, binnen de tijd van zes weecken ofte twee maenden.' Hieruit blijkt dat de voogd tot taak had na het overlijden van degene die de boedel onder zich hield, te eisen dat er een boedelbeschrijving werd gemaakt. Trad de langst levende ouder als voogd op, dan gold het als een eigen verplichting.

De inventaris diende binnen de vastgestelde termijn van zes weken

of drie maanden (in sommige stedelijke keuren zijn andere termijnen te vinden variërend van acht dagen tot meer dan drie maanden) aangeboden te worden aan de weeskamer ter beëdiging. Ontbrak deze instelling in de woonplaats van de erflater, dan moest de inventaris voorgelegd worden aan het gerecht of de plaatselijke secretarie. De boedelbeschrijving en andere boedelpapieren van de minderjarige erfgenaam werden daarna geborgen in de weeskist of de archiefkast van de weeskamer.

Er waren verschillende mogelijkheden om aan die verplichting te ontkomen. Zo kon er bij testament bepaald worden volgens de 'clausule van seclusie' dat geen boedelinventaris behoefde te worden opgemaakt. Deze testamentaire beschikking was echter uitsluitend rechtsgeldig wanneer de plaatselijke overheid hieraan zijn goedkeuring verleende. In sommige stedelijke keuren kreeg de overheid de bevoegdheid om vrijstelling van boedelinventaris te verlenen zelfs wanneer hierover in het testament niets beschreven stond. In de praktijk behoefde daarom niet in alle gevallen, dat minderjarige kinderen verweesd werden een inventaris opgemaakt te worden. Indien de erfenis miniem was, gebeurde dit dan ook zelden. We hebben al gezien dat steeds minder een beroep werd gedaan op de weeskamer en lang voor 1852, het officiële opheffingsjaar, was de instelling dan ook ten dode opgeschreven. Al in het Burgerlijke Wetboek van 1838 wordt de weeskamer niet meer genoemd. De bepaling aangaande de boedelbeschrijving ten behoeve van minderjarige erfgenamen staat in art. 182: 'Na het overlijden van een der echtgenoten is de langst levende verplicht, indien er minderjarige kinderen overblijven, binnen den tijd van drie maanden, eene boedelbeschrijving te doen opmaken van de goederen, welke de gemeenschap uitmaken. Die boedelbeschrijving kan onderhands, doch moet in tegenwoordigheid van den toeziende voogd, worden opgemaakt. Bij gebreke van zodanige boedelbeschrijving, duurt de gemeenschap voort, ten voordele van de minderjarigen, doch nimmer ten hunnen nadele.' Regelingen voor boedelbeschrijvingen die onderhands worden opgesteld stonden in bw art.444 en zijn nu opgenomen in Wetboek Burgerlijke Rechtsvordering art.671-675.

Op velerlei manieren was het mogelijk, zoals we zagen, om na het overlijden van een ouder van minderjarige kinderen te ontsnappen aan het laten opstellen van een inventaris. Dit leverde echter wel problemen op, wanneer de als voogd optredende ouder hertrouwde. Volgens art. 407 van het Nieuw Burgerlijk Wetboek verliest immers de vader of moeder het voogdijschap wanneer zij geen boedelbeschrijving hebben laten opmaken voor het aangaan van een nieuw huwelijk. Dergelijke strenge regels golden tijdens de Republiek niet. In het Nieuw Burgerlijk Wetboek is een apart artikel opgenomen om minderjarige erfgenamen, die van grootouders of ooms en tantes een erfdeel krijgen te beschermen. Ook in deze erfkwesties dient een inventaris te worden opgemaakt (Nieuw Burgerlijk

Wetboek art. 4:1028). De zeventiende- en achttiende-eeuwse jurisprudentie rept niet over dit type erfenis, maar in de praktijk blijken vele inventarissen opgemaakt te zijn ten behoeve van deze minderjarige erfgenamen van de tweede, derde en vierde graad. In het Nieuw Burgerlijk Wetboek vallen de boedelinventarissen bij voogdij onder de art. 1:314/338 v./355.

Boedelbeschrijving bij executele

Wanneer een erfflater een executeur-testamentair had benoemd om zijn uiterste wilsbeschikking ten uitvoer te brengen, zijn boedel te beheren en te vereffenen en, dikwijls ook de begrafenis te regelen, dan had de executeur-testamentair evenals de voogd de verplichting om een boedelinventaris te laten opmaken. Iedereen had de mogelijkheid om in zijn testamentaire beschikking een executeur-testamentair te benoemen. Regelingen betreffende de plicht tot het opmaken van een inventaris en regelingen om hier weer onderuit te komen zijn voor de executeur-testamentair hetzelfde als voor de voogd. Ook hier geldt dat dit in de zeventiende eeuw ontstane gebruik nog steeds bestaat (Nieuw Burgerlijk Wetboek art. 4:1057).

Boedelbeschrijving bij bewindvoering van aan anderen toebehorende boedels

Indien een bewindvoerder werd benoemd om een boedel te beheren, ook wanneer er geen sprake is van voogdij, dan was het mogelijk dat er eerst een boedelinventaris werd opgesteld. Een wettelijke verplichting bestond niet tijdens de Republiek, maar in de praktijk liet men wel inventarislijsten opmaken.

Boedelbeschrijving bij overlijden op zee

Kapiteins van de schepen van de v o c en w i c waren verplicht om van iedereen, die aan boord overleed een boedelinventaris op te maken. Dit betrof vanzelfsprekend uitsluitend de persoonlijke eigendommen die het slachtoffer op het schip had meegenomen. Waarschijnlijk bestond dit gebruik ook op de andere schepen van de grote vaart. Dit gewoonterecht is in 1838 opgenomen in het Wetboek van Koophandel (art. 346 en 430).

Boedelbeschrijving bij vruchtgebruik en fideicommiss

Erflaters konden nog andere regelingen in hun testament vastleggen die ook tot het opmaken van een boedellijst leidden. Bij het schenken van het vruchtgebruik van de nalatenschap of een gedeelte daarvan aan een erfgenaam, diende wederom een 'pertinente staet en inventaris' van dit vermogen te worden opgesteld. De rechtsgeleerden vonden het noodzakelijk dat er altijd controlemogelijkheden bestonden aangaande de vruchtgebruiker en in dit geval fungeert de inventaris als een beschermingsmiddel voor de eigenaar van de met vruchtgebruik bezwaarde goederen (bw

art.830; nbw 3:201). Het vruchtgebruik bij erfstelling over de hand in hetgeen de erfgenaam of legataris onvervreemd en onverteerd zal nalaten is opgenomen in het Nieuw Burgerlijk Wetboek art.3:205.

Sterk gelijkend op het vruchtgebruik is het 'fideicommiss'. Bij deze making wordt een erfgenaam verplicht een erfdeel op een vastgesteld moment weer aan een derde over te dragen, de zogenaamde fideicommissaire substitutie. Zo beschikt een erfflater tweemaal over een (deel van een) nalatenschap. Dikwijls betref dit zaken als leengoederen, stamvaderlijke kastelen, familieportretten of andere kostbaarheden die steeds aan een stamhouder werden overgedragen. In de middeleeuwen werd deze regeling al uit het Romeinse recht gerecipieerd, maar een veelvuldige toepassing geschiedde pas sinds de vroege zestiende eeuw. Bij de fideicommissaire substitutie konden meer varianten optreden dan bij het vruchtgebruik. Zo kon de erfflater bepalen dat een deel van het erfgoed mocht worden verteerd met een limiet van drie kwart van het vermogen. Bij het vruchtgebruik mag de erfgenaam slechts beschikken over de opbrengst van het vermogen. De fideicommissaire substitutie wordt sinds kort bij wet verboden (nbw 4:926) en slechts in uitzonderlijke gevallen toegestaan (nbw 4:1020v).

Het is begrijpelijk dat ook bij deze variant een boedelbeschrijving van het erfdeel verplicht is.

Boedelbeschrijving bij onbeheerde nalatenschappen

Op last van de plaatselijke overheid maakte men een inventaris van een nalatenschap wanneer geen erfgenamen gevonden konden worden. In steden met veel immigranten kwam dit nogal eens voor. Indien niemand zijn erfdeel kwam opeisen, viel de boedel na een jaar en een dag toe aan de overheid. Het beheer werd gedurende die periode dan gevoerd door de Weeskamer of de gerechtelijke instanties. In het oud-vaderlands recht gold dat de Landsheer en later de Staten van de Provinciën, als opvolgers van diens soevereiniteit, bezitter werden van roerende en onroerende zaken die geen andere eigenaar hadden. In de negentiende eeuw werd dit opgenomen in het wetboek. De regeling is terug te vinden in art. 1174 van het Nieuw Burgerlijk Wetboek.

Boedelbeschrijving bij afwezigheid

Indien een vermogend man op een verre reis was en niet voorzien had in het beheer van zijn goederen, dan benoemde de overheid een familielid als beheerder wanneer de reiziger in de tussentijd een erfenis of legaat kreeg. In zo'n geval werd of een borgtocht gevraagd of een inventaris opgemaakt van de afwezige. Pas echt goede regelingen werden in het Wetboek Napoleon getroffen en in het Burgerlijk Wetboek art.520. In het Nieuw Burgerlijk Wetboek is alleen een regeling getroffen voor erfgena-

men van een persoon ten aanzien van wie een rechtsvermoeden van overlijden bestaat. In dat geval dient een boedelinventaris te worden opgemaakt (art 1:418v).

***Boedelbeschrijving bij de verdeling van
gemeenschap van goederen***

Dit is een betrekkelijk nieuwe bepaling, die tijdens de Republiek nog niet van kracht was. Het betreft hier eveneens meerderjarige erfgenamen (Nieuw Burgerlijk Wetboek art. 3:194). In de praktijk blijkt overigens dat ook tijdens de Republiek vele boedelinventarissen werden opgemaakt ten behoeve van meerderjarige erfgenamen. Een wettelijke verplichting was het in die periode echter niet.

Andere rechtsgronden

Boedelbeschrijving bij panning

Een geheel ander karakter hebben de inventarissen die zijn opgemaakt in verband met inbeslagneming van goederen, oftewel panning. De jurisprudentie ligt op het gebied van het zakenrecht, omdat het hier het niet nakomen van een overeenkomst tot betaling betreft. Soms had die panning een beschermende werking voor de schuldenaar, de zogenaamde conservatoire panning, waarbij de schuldeisers geen verhaal op de goederen meer konden nemen. Daarentegen werden bij een executoriale panning aan de schuldeisers alle faciliteiten verleend om, indien zij geen geld kregen, de goederen openbaar te verkopen. Onder deze laatste regeling kunnen ook strafrechtelijke panningen voorkomen, wanneer bijvoorbeeld om politieke redenen goederen geconfiscieerd werden. Bij de inbeslagneming van goederen werd de inventaris door de deurwaarder opgemaakt, waarna de notaris hiervan een akte opstelde.

Boedelbeschrijving bij faillissement

Vele inventarissen zijn er opgemaakt bij faillissementen of insolventie. Failliete boedels werden vroeger 'desolate boedels' genoemd. Nergens rept Hugo de Groot over faillissementen, terwijl faillissementen in de rechtspraak veelvuldig voorkwamen. Overal golden lokale, met name stedelijke regelingen. Pas sinds de Franse Tijd tot 1890 viel de regeling ten aanzien van faillissementen onder het Wetboek van Koophandel. Nu valt het onder de Faillissementswet, art. 41/94v..

Boedelinventaris bij huwelijkse voorwaarden

Bij het vastleggen van huwelijkse voorwaarden werd dikwijls een lijst van ingebrachte goederen gevoegd bij de akte. Zelden brachten partners al hun bezittingen in. Indien echter een de partners hertrouwde, betrof de inventaris wel een compleet huishouden. Bij de opstelling van de lijst is

het huwelijk nog niet voltrokken. Zoals bij alle inventarissen die in de verbintenissenrechtelijke sfeer zijn opgesteld was er geen wettelijke plicht om zo'n boedellijst samen te stellen. Deze dienden als een eigendomsbewijs, ook voor toekomstige erfgenamen.

Als teken van de nieuwe tijd, waarin echtscheidingen veelvuldig voorkomen, houdt sinds kort de wetgeving zich bezig met de verwickelingen die ontstaan bij de ontbinding van huwelijkse voorwaarden naar aanleiding van echtscheidingen. In het Nieuw Burgerlijk Wetboek zijn allerlei bepalingen opgenomen om een boedelinventaris te laten opmaken in het geval dat een huwelijksgemeenschap wordt opgeheven (art.1: 110).

Boedelinventaris bij boedelscheiding

Boedelscheiding kon zowel plaats vinden na overlijden, tijdens een huwelijk zonder dat het huwelijk ontbonden wordt, na een scheiding van tafel en bed of na een echtscheiding. Zodra in deze gevallen een officiële akte van boedelscheiding werd opgemaakt, werd daaraan dikwijls nog een boedelinventaris van de nog ongedeelde boedel toegevoegd als bewijsmateriaal. Akten van boedelscheiding werden bij overlijden uitsluitend opgemaakt indien het om redelijk grote vermogens ging (Burgerlijk Wetboek art. 1119; Nieuw Burgerlijk Wetboek art. 3:194).

Boedelinventaris bij andere overeenkomsten tussen een of meer partijen

Een rijk scala aan mogelijkheden om een inventarislijst op te laten stellen, valt onder deze categorie. In de eerste plaats betreft het overeenkomsten in de handelssfeer. Al in een zeer vroege periode werden er koopcontracten vastgelegd, waarbij een inventarislijst van de goederen was opgenomen.

In het verlengde hiervan kunnen ook de bevrachtingsovereenkomsten met uitgebreide beschrijvingen van de ladingen interessante boedellijsten opleveren. Deze contracten hadden betrekking op de meest uiteenlopende waar. Meestal in relatie tot de zeevaart kunnen assurantiepolsen een minitieuze beschrijving bevatten van een schip en zijn lading.

Interessant voor de bedrijfsgeschiedenis zijn de staten van goed die werden opgesteld bij contracten van maatschappen en vennootschappen. Soms treft men beschrijvingen aan van de gehele inrichting van bedrijven en van de voorraden.

Uit weer een geheel andere hoek komen de overeenkomsten die getroffen werden bij het aannemen van opdrachten in de bouw of de uitvoering van andere werken voor particulieren en overheid. Ook bij deze contracten zijn inventarislijsten van materialen te vinden.

Ten slotte zijn er in de loop der eeuwen nog vele inventarissen opge maakt bij het in bewaring geven van goederen, het belenen van goederen of bij schenkingen.

Belasting

Boedelbeschrijving voor de collaterale successie

Slechts in een geval werd op last van de overheid, in verband met de fiscus, het opstellen van een inventaris verplicht gesteld. Dit betrof de collaterale successie, een belasting die alleen geheven werd op erfenissen, waarbij geen erfgenamen in de eerste of tweede graad aanwezig waren. Deze belasting, ingesteld in 1670 is tot 1796 blijven bestaan. Voor deze gewestelijke belasting werd de erflater uitsluitend aangeslagen voor het onroerend goed en de effecten, welke in het betreffende gewest waren geregistreerd. Deze inventarissen worden cohiers genoemd.

Uitvoering en procedures

De door notarissen opgestelde boedelinventarissen vertonen vanaf de achttiende eeuw een opvallende uniformiteit. Sindsdien is er nauwelijks iets gewijzigd aan de opbouw en formuleringen van dit type akte. De vaste regels en formules voor notariële akten haalden de uitvoerders tijdens de Republiek uit handboeken voor notarissen die allerlei voorbeelden bevatten. Daarom vertonen de aanhef en slotzinnen van de boedelinventarissen slechts weinig variatie. Ook wat betreft de indeling van de te beschrijven bezittingen en de wijze waarop die bezittingen worden beschreven bestaan er weinig varianten.

Tussen andere geschriften zijn boedelinventarissen direct te herkennen aan het feit dat het hoofd van de akte slechts de rechterkolom van de bladzijde beslaat, om ruimte open te houden voor administratieve aantekeningen. Op de bij dit broncommentaar afbeeldingen is te zien dat dit gebruik ook in de zestiende en zeventiende eeuw gangbaar was. De open ruimte aan de linker kant van de eerste bladzijde werd gebruikt om de zegel van de zegelbelasting op te plakken. Indien de inventarisatie geschiedde op last van een sociale instelling, dan noteerde de notaris in deze ruimte de naam van het instituut, bijvoorbeeld 'omme het weeshuys' of 'omme het gathuys'.

In de aanhef van de boedelinventaris wordt altijd de naam van de eigenaar van de boedel genoemd of van de erflater, en de naam van de al of niet overleden wederhelft. Bij inventarissen bij versterf bevat de inleiding bovendien de sterfdatum, het adres of de woonplaats, mogelijk het beroep van het gezinshoofd alsmede zijn leeftijd. Bovendien worden de namen van de belangrijkste erfgenamen opgegeven. Indien de erfgenamen minderjarige kinderen zijn, dan wordt dikwijls ook de leeftijd vermeld.

De slotzin van de akte begint met de naam en functie van de opsteller van de inventaris en vermeldt de namen en beroepen van de getuigen. Het geheel wordt afgesloten met een formule dat geen gegevens zijn weg-

gelaten en met de vermelding van de datum. Soms staat deze slotzin bij de inleiding. De handtekeningen van de functionaris en de getuigen staan altijd op de laatste bladzijde van de akte. Indien de naaste meerderjarige erfgenamen of vrienden en burens betrokken werden bij de opstelling van de boedelbeschrijving, zetten ook zij hun handtekening onder de akte.

Altijd werd er bij een boedelbeschrijving een scheiding gemaakt tussen roerende goederen en onroerende goederen. Bij onroerende goederen werden echter, anders dan nu alle niet-lichamelijke zaken gerekend als rechten, huren of vruchtgebruik en pand. Onder roerende goederen vielen eerst ook huizen, maar later werden huizen steeds meer als onroerend goed aangemerkt. Schuldvorderingen als obligaties beschouwde men over het algemeen als roerend, maar werden ook wel ingedeeld als onroerend goed. Deze verwarring van de begrippen roerend en onroerend goed is terug te vinden in de boedelinventarissen. Effecten, schepen en huizen kunnen derhalve onder beide categorieën worden teruggevonden.

Wel hielden de notarissen een vaste volgorde aan en begon de beschrijving bijna altijd met het huizen- en landbezit, het bezit aan schepen en scheepspartijen en daarna de effecten. Al deze goederen werden nader beschreven. Van land en huizen werd de geografische ligging genoemd, verdere omschrijvingen als de grootte van het land of uiterlijke kenmerken van een huis variëren sterk, afhankelijk van het lokale gebruik en de ijver van een notaris. Een zekere hiërarchie bepaalde de indeling van de waardepapieren. Eerst noteerde de notaris de staatsobligaties of de lijfrenten die door overheden werden ingesteld, daarna de aandelen en ten slotte de onderhandse obligaties en leningen aan derden. Deze rubriek werd afgesloten met bankrekeningen.

Hierna volgt meestal een rubriek met de gouden en zilveren voorwerpen inclusief de juwelen en losse edelstenen, al of niet inclusief het contant geld. Deze gehele rubriek staat ook wel eens helemaal aan het eind van de beschrijving van goederen. Bevatte de boedel niet veel goud en zilver, dan zijn deze voorwerpen ook wel terug te vinden tussen de beschrijvingen van het huisraad en de kleding, wanneer deze goederen tenminste per vertrek werden genoteerd.

De indeling van de overige goederen van een boedel ging per vertrek van het pand of naar materiaal en/of functie als ijzerwerk, koperwerk, aardewerk en porselein, meubilair en kleding. Bij beide manieren van beschrijving van roerende goederen kunnen verzamelingen of bibliotheken als een aparte rubriek worden genoteerd.

Bezate de erflater een bedrijf, dan werd van de bedrijfsgoederen of koopwaar een aparte lijst gemaakt, waarvoor vaak de hulp van een vakgenoten werd ingeroepen. Deze lijst van bedrijfsgoederen ontbreekt dikwijls bij de minuut van de akte in de protocollen, maar wel staat er op de minuut een vermelding dat zo'n lijst zou worden opgesteld.

Daarna beschreven de notarissen de schulden van de boedelhouder met een vaste indeling. Indien het om een inventaris bij versterf ging, werden eerst de kosten opgenomen van de begrafenis en de onkosten ten behoeve van de huishouding of de verzorging van de zieke tijdens de laatste levensfase van de erflater. Deze schulden tezamen werden de doodsschulden genoemd. Daarna volgden de andere schulden, inclusief leningen voor hypotheeken of de bedrijfsvoering, die de erflater gemaakt had.

Voor het opmaken van een akte van boedelinventaris gebruikt een notaris heden ten dage een door erfgenamen, executeurs-testamentairs of anderen opgestelde lijst van goederen. Ik vermoed overigens dat in de zeventiende en achttiende eeuw notarissen toch dikwijls ook zelf ter plekke in een sterfhuis notities maakten over de bezittingen. In de slotzinnen van een akte van boedelinventaris zijn formuleringen opgenomen waarin verklaard wordt dat alle goederen zijn genoteerd, niets is verzwegen en dat de aangever van de inventaris bereid is een eed op de beschrijving af te leggen.

Als getuigen fungeerden meestal familieleden, voogden, buren of vakgenoten van de erflater. Alle getuigen ondertekenden ook de officiële akte. In de slotzinnen werd ook vastgelegd dat voor het geval er toch nog iets vergeten is, er alsnog een aanvulling gegeven zal worden.

Dergelijke veranderingen en aanvullingen zijn meermalen terug te vinden in boedelbeschrijvingen (zie voorbeeld 1, afb. 1-11). Bleek er echter opzettelijk informatie weggelaten te zijn, dan was de verzwijger crimineel strafbaar op laste van diefstal.

Interpretatie en betrouwbaarheid

Toetsingen voor de volledigheid

Voor elk historisch of kunsthistorisch onderzoek waarbij boedelinventarissen als bron worden gebruikt, is het raadzaam eerst de aanleiding voor het opmaken van de inventaris te bestuderen. Die aanleiding kan al een indicatie geven of de boedelhouder of de nabestaanden er baat bij hadden om gedeelten van het bezit niet te vermelden hetzij in een bijzondere situatie verkeerde, bijvoorbeeld als vluchteling of balling, reiziger of geestelijk of lichamelijk gehandicapt. Ook bestaat de mogelijkheid dat de boedelhouder of zijn naasten erbij gebaat waren gegevens achter te houden. Dit laatste speelde vooral bij faillissementen, confiscatie, bij opnames in sociale instellingen voor bijvoorbeeld bejaardenzorg of in die gevallen dat een boedellijst ten behoeve van een belastingheffing werd samengesteld. Bij deze gelegenheden is de bron dikwijls onvolledig. De zinsnede in de officiële boedelbeschrijving, waarin de samenstellers verklaren ter goeder trouw te hebben gehandeld zonder iets onvermeld te laten, staat niet zon-

der meer garant voor de betrouwbaarheid en de volledigheid. Het merendeel van de boedelinventarissen is echter samengesteld om het erfdeel van minderjarigen te beschermen; dikwijls vormde uitsluitend het gemak bij de verdeling van de erfenis de aanleiding tot het opmaken van een boedellijst.

Een tweede belangrijke toetsing, vooral bij inventarissen na versterf, is een onderzoek naar de periode die ligt tussen het overlijden van de erflater en de verzameling van gegevens door de opsteller van de inventaris. Hoe langer die periode geduurd heeft, des te groter is de kans dat de beschreven inboedel incompleet is. Bij inventarissen bij versterf is het altijd nuttig om de testamenten van de erflaters te raadplegen. Hierin staan nog wel eens goederen beschreven die kennelijk al voor het overlijden van de erflater zijn uitgedeeld. Dit gebeurde vaak met sieraden of kleding.

Ook op andere manieren kan de volledigheid worden gecontroleerd. Wanneer na een boedelbeschrijving de goederen in het openbaar werden verkocht, kunnen veilingcatalogi nog uitsluitel geven of in de inventaris nog belangrijke voorwerpen ontbreken. In de veilinglijsten worden bovendien de voorwerpen dikwijls uitvoeriger beschreven dan in de boedelinventaris; dit geldt met name voor schilderijen en andere kunstvoorwerpen, boeken en soms ook voor kostbaar meubilair.

Bij een grootschalig boedelinventarissenonderzoek, waarbij de gehele materiële cultuur wordt bestudeerd, is het nuttig om de bevindingen van archeologen bij de studie als toetssteen van de volledigheid te betrekken. In bodemvondsten bevinden zich enkele voorwerpen, zoals bijvoorbeeld knikkers, die niet in de boedelbeschrijvingen zijn terug te vinden. Daarnaast is het opvallend dat bij opgravingen veel messen te voorschijn komen en dat het aantal messen in de inventarissen gering is.

Het gebruik van schilderijen, prenten en tekeningen als bewijsmateriaal voor wat men in bepaalde typen huishoudens aan goederen kan verwachten is zeer gevaarlijk. Veel afgebeelde voorwerpen hebben een symbolische betekenis of worden uitsluitend voor het esthetische effect gebruikt. Deze toetsingsbron moet met grote voorzichtigheid worden gebruikt.

Onvolledige boedelinventarissen

Zelfs in perioden dat de kwaliteit van de bron groot is en de beschrijvingen secuur, kunnen om soms onverklaarbare redenen inventarissen zijn opgemaakt, waarin grote rubrieken goederen geheel ontbreken. Vooral de kleding levert wat dit betreft nogal wat problemen op. Ook kan in een inventaris een opmerking staan dat er in een later stadium een aparte lijst gemaakt zal worden van bijvoorbeeld de boeken, schilderijen, verzamelingen of van de bedrijfsinventaris, waarbij dan deze separaat opgestelde lijsten verloren zijn gegaan.

Bij boedelinventarissen van de allerrijksten en van de adel ontbreken

soms hele gedeelten van het bezit, met name in de zeventiende eeuw. In enkele gevallen is het mogelijk de ontbrekende gedeelten weer terug te vinden. Soms stelde dezelfde notaris enkele maanden later nog een aanvullende inventaris op. Ook kwam het voor dat de familie aan een andere notaris, die in de buurt van een van de buitenhuizen of kastelen van de erflater woonde, of aan een rentmeester de opdracht verleende om ter plekke een boedelbeschrijving van die specifieke bezittingen te maken. Daarom dienen onderzoekers altijd er opmerkzaam op te zijn of een erflater meerdere woonhuizen bezat.

Soms bevond zich nauwelijks meubilair in een buitenhuis en namen de eigenaren in de zomer hun huisraad mee uit hun belangrijkste woonhuis. Andere bezitters van een buitenhuis, zoals bijvoorbeeld Adriaen Pauw, hadden hun belangrijkste verzamelingen en kostbaarste meubilair juist in hun buitenplaats ondergebracht. De inrichting van de buitenplaatsen werd echter dikwijls niet in de boedelbeschrijving van een rijke erflater opgenomen.

Voorals boedelinventarissen bij versterf van de zeer rijken kunnen dikwijls geen compleet beeld van het bezit geven. Wanneer de erflater buiten gemeenschap van goederen was gehuwd, dan zijn er drie mogelijkheden dat gedeelten van het bezit ontbreken. De inventaris noteert uitsluitend de huwelijkse inbreng van de erflater of alleen de goederen die staande het huwelijk zijn gewonnen. Tenslotte kan de boedelbeschrijving alle bezittingen van het huishouden vermelden zonder de huwelijkse inbreng van de partner van de erflater.

Ook komt het voor dat in de minuutakte van het protocol het onder fidei commis gestelde erfdeel niet is opgenomen of dat, zoals eerder vermeld, een bedrijfsinventaris ontbreekt. Indien een bibliotheek of een schilderijencollectie van een erflater door de erfgenamen naar een veiling werd gebracht en hiervoor een aparte veilingcatalogus werd samengesteld, dan zijn deze bezittingen weer niet terug te vinden in het notariale protocol. Voor alle perioden geldt dat bij sommige rijke families alleen het onroerend goed en de effecten in een boedelinventaris beschreven kunnen zijn.

Geheel aan de andere kant van de maatschappelijke ladder zijn er ook boedelbeschrijvingen van de armen die onvolledig kunnen zijn. Het hangt sterk af van de controle van de bestuurders van sociale instellingen en van de snelheid, waarmee zij de opdracht verstrekken om een boedelinventaris te laten opmaken, of de boedellijsten ten behoeve van weeskinderen, gevangenen of van bejaarden bij opname in een Oude Mannen- of Vrouwenhuis volledig zijn. De betrouwbaarheid van deze inventarissen verschilt derhalve van instelling tot instelling.

Hetzelfde geldt voor de boedelbeschrijvingen die bij faillissementen werden opgemaakt. Over het algemeen krijgt men de indruk dat deze inventarissen niet een exacte weergave geven van de bezittingen van een

gezin, maar in sommige gevallen werden er vermoedelijk geen gegevens over het bezit achtergehouden. Uiterst onbetrouwbaar zijn de boedelinventarissen die bij confiscatie tijdens de troebelen in de zestiende eeuw werden opgemaakt. De op de vlucht geslagenen hadden hun kostbaarste bezittingen meegenomen.

De kwaliteit van de boedelinventarissen verschilt van plaats tot plaats en per periode. Maar zelfs in de eerste helft van de achttiende eeuw, toen over het algemeen de bezittingen in de Hollandse steden uiterst precies en gedetailleerd werden beschreven, treft men in de notariële protocollen nog een groot aantal zeer onvolledige boedellijsten aan. Maar daarom niet getreurd. Het merendeel van de tienduizenden inventarissen, of misschien wel honderdduizenden die in de loop der eeuwen zijn opgemaakt, geeft een schijnbare volledige weergave van de roerende en onroerende bezittingen van erfstaters. Tenminste deze indruk krijgt een onderzoeker wanneer grote rubrieken als meubilair, kleding of sieraden niet ontbreken. Maar er zitten nog meer addertjes onder het gras.

Hiaten in de bron

Het is duidelijk dat elke inventaris die men voor een onderzoek gebruikt op volledigheid en betrouwbaarheid gecontroleerd moet worden. Hierbij komt men soms voor vreemde problemen te staan.

Vaak vindt men in een inventaris wel de kleding van de erfstaters beschreven, maar ontbreken de kleren van de andere gezinsleden of worden die slechts aangeduid met de term 'kindergoed', 'kleding vrouw', 'kleding man' alsof deze goederen niet tot het familiebezit behoorden. Aangezien de kleding in de zeventiende en achttiende eeuw een kostbaar bezit was – een nieuwe jas kostte ongeveer zes weeklonen van een knecht – vormt het geheel of gedeeltelijk ontbreken van de kleding een aanzienlijke omis-sie in vele boedelinventarissen.

Voor de achttiende eeuw ontbrak in vele plaatsen het dagelijkse schoeisel in de boedellijsten. Schoenen en klompen komen nauwelijks voor in de bron, wel grote rekeningen bij de schoenmaker. Bijzonder schoeisel als rijlaarzen, geborduurde muiltjes en de moderne pantoffels werden wel belangrijk genoeg geacht om in de inventaris te worden opgenomen. Vreemd genoeg noteerden notarissen wel kousen, kousenbanden, lintjes, strikjes en kwasten, maar niet de toch kostbare schoenen. In de regel vermeldden de zeventiende-eeuwse notarissen bij het opmaken van de boedellijsten het schoeisel weer wel.

Een ander hiaat in de bron betreft kinderspeelgoed. Knikkers en ander eenvoudig speelgoed als speelpoppen of tollen ontbreken in de lijsten, terwijl archeologen veel kinderspeeltjes gevonden hebben. Poppegoed – miniatuurvoorwerpen van koper, zilver en porselein – werd gede-

tailleerd beschreven, maar deze pronkstukjes vormden meer het speelgoed en het verzamelobject van volwassenen.

Andere omissies vormen spelden, naalden (indien niet van zilver) en spijkers terwijl garens, wol en hamers wel te vinden zijn in de inventarissen. Bewijzen voor het bewust weglaten van sommige zaken in de beschrijvingen bestaan er niet. Zelfs beschadigde en kapotte voorwerpen, vooral van aardewerk en porselein, doorgezakte stoelen, gebroken glazen, tot op de draad versleten linnengoed of kleding kregen de eer door de notaris te worden beschreven.

Keukengerei werd soms slechts aangegeven als 'keukengereedschap'; in andere lijsten vindt men een beschrijving van alle taartvormen, appelboren, spitten en pollepels. Hier hebben we niet zozeer te maken met een omissie, maar meer met een gebrek aan precisie en detaillering. In nagenoeg alle boedelinventarissen wordt het gewone gebruiksgoed in de keuken summier beschreven. 'Enige potten en pannen' maken deel uit van bijna elke boedelbeschrijving, terwijl de onderzoekers zo graag zouden willen weten hoe dit eenvoudige aardewerk of de ijzeren pannen werd genoemd. Een duidelijk probleem vormen, zoals reeds vermeld, de messen. In oude tijden werden deze voorwerpen door de mannen in de laars meegedragen en ontsnappen dan aan een beschrijving in de inventaris. Ook in huishoudens met alleen vrouwen ontbreken dikwijls de messen, vooral in de achttiende eeuw. Toch zijn waarschijnlijk alle messen met kostbare heften niet bij de boedelbeschrijvingen weggelaten. Al het houten keukengerei is vermoedelijk in de meeste boedels niet beschreven. Pollepels, houten plankjes of bijvoorbeeld boterspaanders komen wel erg weinig voor in de beschrijvingen.

Voedselvoorraden of stapels brandhout en turf vormen soms wel en soms niet een onderdeel van de inventarissen. Dit ontbreken is niet te verklaren uit de sociale herkomst van de boedelhouder en komt zeer willekeurig voor. Een relatie tussen dure tijden of seizoenen en het voorkomen van voedselvoorraden of brandstoffen heb ik niet kunnen ontdekken.

Kandelaars, kronen en kaarsenladen kregen volgens mij wel altijd een plaats in een inventaris, daarentegen ontbreken de kaarsen zelf meer in de achttiende en negentiende eeuw dan in de periode daarvoor.

Schoonmaakartikelen als zand en zeep werden bij de beschrijving overgeslagen, in mindere mate vermoedelijk de bakjes en tonnen waarin deze artikelen werden bewaard. Kammen en borstels vindt men weinig, tenzij deze voorwerpen van kostbare materialen waren vervaardigd.

Consequent ontbreken in de boedels van de zeventiende en achttiende eeuw honden en katten. Hondehokken, hondemanden, halsbanden met of zonder zilveren belletjes en etensbakken werden minder overgeslagen. Wisselend is de vermelding van siervogels. Soms noteerde de no-

taris papegaaien of kanaries, zelden tortelduiven, terwijl in zeer vele huishoudens, volgens de opgave in de inventarissen, kooien hingen. Met economische motieven gehouden dieren als vee, pluimvee en met name paarden kregen wel een plaatsje in de inventaris.

Het blijft bij een boedelinventarissenonderzoek altijd een probleem dat soms de meest voor de hand liggende voorwerpen in een boedelbeschrijving ontbreken, terwijl wel alle grote rubrieken door de notaris werden genoteerd. Ook is het mogelijk dat er in een ogenschijnlijk complete boedelinventaris van een huishouden bijvoorbeeld geen tafels voorkomen. De onderzoeker moet er altijd op bedacht zijn dat buiten systematische omissies ineens vreemde verrassingen voorkomen. Uit ervaring leert men wel over welke goederen de huishoudens in de verschillende sociale groeperingen minimaal beschikten.

Vanzelfsprekend toetst een onderzoeker dit met diverse andere bronnen. Toch is het altijd moeilijk om met zekerheid te kunnen beweren dat een boedelinventaris een volledige weergave geeft van de bezittingen van een boedelhouder.

Problemen rond de beschrijvingen en de betekenis van woorden

Een dikwijls moeilijk te hanteren probleem vormt het gebruik van de termen veel, enig, enkele of weinig. Dit treft men bij de beschrijving van boeken, soms van eet- of drinkgerei of linnengoed. Ronduit mysterieus is het veelvuldig voorkomende begrip 'rommeling' (zie voorbeeld 1, afb. 9). De onderzoeker kan slechts gissen welke voorwerpen hieronder vielen.

Sinds ongeveer 1770 werden in de grote steden en na 1850 op het platteland steeds meer verzamelwoorden gebruikt als 'servies' zonder de verschillende onderdelen op te sommen, of bijvoorbeeld 'enig linnengoed'. Bij de kwantificering van de gegevens stelt dit de onderzoeker voor grote problemen.

Wat betreft de interpretatie spelen ook taalkundige problemen, de zogenaamde woord-zaak problematiek. Sommige woorden veranderen van betekenis. Zo werd met het woord 'bordje' in de zeventiende eeuw ook een schilderij bedoeld en het woord 'bed' bleef lang de betekenis houden van een matras. Achter hetzelfde woord kan per regio of tijd een totaal ander voorwerp schuil kan gaan. Van Koolbergen geeft een aantal voorbeelden hiervan. Zo betekent het woord gaffel in de Achterhoek gedurende de zeventiende eeuw een vork om mee te eten of een hooivork. Het woord kooi staat – zo blijkt uit diverse boedelonderzoeken – voor een bed, een kast of een afgesloten ruimte voor dieren. Vermoedelijk onderging het woord 'schort' met het veranderen van de mode zowel een betekenis- als een gedaanteverandering.

Aan het taalkundige onderzoek naar de verandering van de betekenis van woorden uit de boedelinventaris is tot nu toe nog nauwelijks aan-

dacht besteed. Van sommige benamingen van voorwerpen uit de huisraad weten wij niet meer hoe deze objecten eruit hebben gezien. Een voorbeeld hiervan is bijvoorbeeld een 'kenenburger'. Het Woordenboek der Nederlandse Taal lost niet alle betekenisproblemen uit de boedelinventarissen op en dan biedt het Middelnederlandsch Woordenboek of dialectwoordenboeken dikwijls uitkomst. Zelf heb ik ook veel baat gehad bij het Zuidafrikaans. In deze taal worden nog veel oude benamingen uit de Republiek van de zeventiende eeuw gebruikt.

Als laatste uitweg kan men nog te rade gaan bij de gespecialiseerde literatuur over huisraad, kleding of gereedschap. Indien nergens de betekenis van een woord te achterhalen is, biedt soms de betreffende boedelinventaris zelf of een andere een oplossing. Zo geeft de plaats waar het voorwerp zich bevindt, dikwijls al aan met welk type object men te maken kan hebben. Ook dient de onderzoeker bedacht te zijn op schrijffouten van de opstellers van de inventarissen. Het komt zelfs voor dat een notaris of zijn klerk binnen een boedelbeschrijving hetzelfde woord op verschillende manieren spelde.

Deze bronnenkritiek doet echter geen afbreuk aan het feit dat de boedelbeschrijvingen, zeker ten tijde van de Republiek, meestal buitengewoon uitgebreid en zorgvuldig werden samengesteld.

Taxaties

Tenslotte enige opmerkingen over taxaties in de boedelinventarissen. Het gebruik om alle bezittingen, dus ook het huisraad en de kleding, een waarde toe te kennen komt vooral voor in de zeventiende en in de negentiende eeuw. Tijdens de achttiende eeuw zijn de lokale verschillen aangaande de taxaties van het roerend goed groot. In Amsterdam bijvoorbeeld werden vrij veel boedelinventarissen getaxeerd, in Delft en Den Haag veel minder. Hoe divers de gewoonten per plaats waren, blijkt wel uit het feit dat vooral in Den Haag in de zeventiende eeuw weer wel de huizen werden getaxeerd. Die schattingen baseerden de notarissen op de transportregisters ofwel de verkoopakten bij de schepenbank.

Een verklaring voor deze diversiteit bij taxaties van de roerende goederen moet misschien gezocht worden in bezuinigingsmaatregelen bij de officiële benoemingen van taxeerders. In de grote steden werden er namelijk speciale 'priseerstes' benoemd om bij veilingen of ten behoeve van een boedelinventaris de waarde van de goederen te taxeren. Indien een priseerster de schattingen voor een boedelinventaris had gemaakt, dan werd dit meestal vermeld aan het eind van de akte van de boedelbeschrijving. Ontbreekt zo'n notitie en/of een handtekening aan het eind van een gewaardeerde boedelinventaris uit een van de steden, dan moet men gissen wie de taxatie heeft verricht. Was het de notaris zelf, een familielid of iemand van de burens? Op het platteland was het in ieder geval usance dat

een buurman of een familielid de schattingen voor een boedelbeschrijving deed, indien er geen officiële schatter of schatster aanwezig was.

De gewoonte om ook de roerende bezittingen in inventarissen te taxeren kreeg in de grote steden weer een opleving in de negentiende en de twintigste eeuw. Zilveren en gouden voorwerpen, evenals de sieraden, werden dikwijls apart gewaardeerd door een zilversmid. Specialisten werden ook voor de waardebeoordeling te hulp geroepen bij verzamelingen van schilderijen, prenten, boeken of rariteiten. Voor de taxatie van een bedrijfsinventaris, zoals bijvoorbeeld een leerlooierij, een brouwerij, een boerderij of een textiel fabriek, deed men een beroep op een vakgenoot.

De hierboven vermelde omissies en hiaten bij de opsommingen van bezittingen behoeven lang niet altijd een belemmering te vormen voor het gebruik van deze bron. Afhankelijk van de probleemstelling en de afbakening van het onderzoeksgebied kunnen zelfs ook uiterst incomplete boedelbeschrijvingen bij het onderzoek gebruikt worden (zie de rubriek Themata in hoofdstuk 4). De bron immers verschaft door zijn veelzijdigheid informatie voor sterk uiteenlopende terreinen van onderzoek.

3 verwijzende notities

Vindplaatsen

Notariële archieven

Notariële protocollen vormen de rijkste bron voor het vinden van boedelinventarissen vanaf de eerste decennia van de zeventiende eeuw. Tijdens de zestiende en in het begin van de zeventiende eeuw zijn de protocollen nog schaars, aangezien notarissen zich nog niet allemaal aan de bewaarplicht hielden en het notariaat zelf nog in de kinderschoenen stond. Bovendien krijgt men uit de wel bewaard gebleven zestiende-eeuwse protocollen de indruk dat het laten opmaken van een boedelinventaris nog niet algemeen gebruikelijk was.

Zestiende-eeuwse inventarislijsten bevinden zich in het notariële archief van Amsterdam, Den Haag en Leiden, maar de hoeveelheid staat in geen verhouding tot die van de zeventiende en achttiende eeuw. In Delft daarentegen vangt het notariële archief aan in 1574, maar is de oudste boedelinventaris uit dit archief pas in 1602 opgemaakt. Ook in Alkmaar en andere steden dateren de vroegste boedellijsten uit het notariële archief uit de zeventiende eeuw.

Begindata van notariële archieven in enkele steden

<i>stad</i>	<i>begindatum</i>
's Hertogenbosch	1475
Maastricht	1544
Alkmaar	1550
Enkhuizen	1557
Utrecht	1560
Zevenbergen	1564
Leiden	1564
Haarlem	1570
Delft	1574
Amsterdam	1578
Hoorn	1582
Haamstede	1584
Rotterdam	1585
Gouda	1593
Den Haag	1597
Dordrecht	1597
Schiedam	1601

Bron: *Overzichten van de archieven en verzamelingen in de openbare archiefbewaarplaatsen in Nederland*, 13 delen (Alphen a/d Rijn 1979-1988); Th.F. Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft* (Hilversum 1987) 375.

Het al of niet in bewaring geven van de protocollen van notarissen aan de lokale overheid kan men vanaf 1608 controleren door de admities van notarissen op te zoeken in de resoluties van stadsbesturen of in de archieven van gewestelijke hoven en raden. Ontbreken de protocollen van een notaris, dan kan de onderzoeker in andere archieven nog boedelinventarissen van die notaris vinden, bijvoorbeeld in het weeskamerarchief, archieven van andere sociale instellingen en vooral ook familiearchieven. Immers een notaris gaf aan de 'klan' de grosse (de officiële akte) en bewaarde daarvan een afschrift in zijn protocol (minuut).

Al werd de bewaarplicht van notariële protocollen al in 1540 ingesteld, in de praktijk kwam hier niet veel van terecht. Pas aan het eind van de zeventiende eeuw begonnen de overheden meer controle op de bewaarplicht uit te oefenen; sinds 1733 was hiervoor, tenminste in Holland, een speciale commissie in het leven geroepen.

Rest nog het probleem dat enkele notarissen uit rijke families wel benoemd waren maar nooit een akte hebben opgemaakt. Aan dit verschijnsel kwam vermoedelijk in de loop van de achttiende eeuw wel een einde, omdat overal de inkoopsummen voor het notariaat werden verhoogd. In Delft van 300 gulden in 1714, naar 600 en zelfs 1000 gulden in 1780.

In de provincies Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Zeeland en Limburg dateren de oudste notariële archieven uit de zestiende eeuw. Binnen Noord-Brabant bevindt zich het oudste notariële protocol in Nederland, dat dateert uit 1475 ('s-Hertogenbosch). Het hoogtepunt van het notariaat ligt in de bovengenoemde provincies in de zeventiende eeuw. Toen werd er in alle lagen van de bevolking een groot beroep gedaan op de notarissen om allerlei zaken, of het nu om handelstransacties, testamenten of ruzies ging, schriftelijk vast te leggen.

Zoals gebruikelijk bij het boedelinventarissenonderzoek verschilt het wederom van plaats tot plaats en zelfs per notaris of de boedelinventarissen uit de zestiende tot de negentiende eeuw gemakkelijk in de notariële archieven te vinden zijn. Soms legde een notaris zelf een register aan, in het begin van elk protocol, van de verschillende akten die hierin te vinden zijn. In andere notarisboeken zijn de akten uitsluitend gegroepeerd per datum en dient het gehele protocol te worden doorgenomen om de inventarissen te vinden. Gelukkig zijn deze akten wel duidelijk herkenbaar, omdat de aanhef als enige akte slechts de rechterhelft van de bladzijde beslaat.

In Haarlem en Amsterdam is een groot aantal zeventiende-eeuwse inventarissen opgenomen in aparte protocollen zonder andere type akten. Ook zijn er in diverse gemeentelijke archieven indices op de protocol-

len gemaakt. Het meest uitgebreid zijn in Utrecht de ingangen op het notarieel archief. Meestal betreffen de klappers uitsluitend een register op namen; een enkele maal zijn er voor een beperkte periode klappers gemaakt op boedelinventarissen, zoals in Delft en Den Haag. Bij controle bleek echter dat in deze klappers alleen boedelbeschrijvingen van aanzienlijke families zijn opgenomen en dat veel boedelinventarissen uit de middengroeperingen of van armen uit het notariële archief ontbreken.

In het Gemeentearchief van Amsterdam is het gehele notariële archief voor de periode 1700 tot 1710 geklapperd op allerlei ingangen. Afgezien van deze periode is het notariële archief in deze stad zo omvangrijk dat het zeer tijdrovend is om hierin iets op te zoeken. Tevens wordt er in het Amsterdamse Gemeentearchief, evenals in Haarlem, ook hard gewerkt aan een inventarisatie van boedelbeschrijvingen uit de zeventiende eeuw, met name ten behoeve van het onderzoek naar schilderijenverzamelingen. Het is nog niet bekend wanneer deze indices door het publiek gebruikt mogen worden.

In de noordelijke provincies Groningen, Friesland en Drenthe is het notariaat, evenals in Gelderland en Overijssel, pas laat tot ontwikkeling gekomen. De werkzaamheden van notarissen werden in deze regio's verricht door functionarissen van plaatselijke gerechten. Hierin kwam in 1811 een kentering toen het notariaat verplicht werd ingevoerd in het gehele land. Ook de controle op de werkzaamheden van notarissen werd verscherpt. Vanaf datzelfde jaar werd van de notarissen geëist om repertoria aan te leggen op alle akten die zij hadden verleden. Hierin moesten zij het type akte noteren, de datum evenals de namen en woonplaatsen van de betrokken partijen. Een zegen voor onderzoekers want dankzij deze repertoria zijn de boedelinventarissen gemakkelijk te traceren. Nadelig echter voor het onderzoek is de grote omvang van deze archieven.

Bijna overal, waar het notariaat zich tijdens de Republiek wortelde, begint de stroom boedelinventarissen na circa 1640 goed op gang te komen. In Delft bijvoorbeeld bevatten de notariële archieven in de periode tussen 1602 en 1620 slechts 43 inventarissen, maar over de periode 1640 tot 1649 al 443. Voor de gehele zeventiende eeuw komt dit aantal op circa 4500 en een eeuw later, toen de bevolking nagenoeg gehalveerd was, 2400 inventarissen. Bij de indicering van het notariële archief van Amsterdam voor de periode tussen 1700 en 1710 zijn er drieduizend boedelbeschrijvingen te voorschijn gekomen.

In de negentiende eeuw werden er ongeveer van dertig procent van de overledenen die minderjarige kinderen nalieten in de Zaanstreek een boedelinventaris opgemaakt. Hieruit blijkt dat, evenals in de twee eeuwen ervoor, niet iedereen zich aan de wettelijke verplichting om in deze gevallen een inventaris te laten opmaken heeft gehouden. Toch levert dit nog steeds aanzienlijke aantallen inventarissen op.

Notarissen in de steden werkten ook voor de bewoners van het platteland. Zo was tien procent van de boedelschrijvingen in het achttiende-eeuwse notariële archief in Delft bestemd voor bewoners uit naburige dorpen buiten de jurisdictie van deze stad.

Weeskamerarchieven

Weeskamers hebben een veel langere geschiedenis dan de notarissen in ons land. Toch is het opmerkelijk dat in hun archieven vermoedelijk eveneens alleen zestiende-eeuwse boedelinventarissen voorkomen als oudste akten van dit type. De weeskamers werden vooral opgericht in het gewest Holland, Zeeland en al in mindere mate in de provincie Utrecht. In de huidige provincie Noord-Brabant bestonden slechts aparte weeskamers in Bergen op Zoom, Breda, Grave, Klundert, Steenberg, Willemstad en Zevenbergen; in Gelderland enkel in de steden Culemborg en Zutphen. Groningen-stad bezit een weeskamerarchief, waarin vanaf 1620 boedelinventarissen te vinden zijn maar in de overige plaatsen in de Ommelanden ontbreken deze instellingen evenals in Limburg, Drenthe, Friesland en Overijssel.

Begindata van weeskamerarchieven in enkele steden

<i>stad</i>	<i>jaar</i>
Montfoort	1382
Wijk bij Duurstede	1388
Aardenburg	1448
Amsterdam	1468
Delft	1534
Amersfoort	1543
Oudewater	1578
Dordrecht	1597

Bron: *Overzichten van de archieven en verzamelingen in de openbare archiefbewaarplaatsen in Nederland*, 13 delen (Alphen a/d Rijn 1979-1988).

Over het algemeen hebben de weeskamerarchieven voor een boedelinventarissonderzoek het grote voordeel, dat deze akten gemakkelijk te vinden zijn. In alle steden zijn er bovendien registers op naam gemaakt van de boedelpapieren die zich in de weeskamerarchieven bevinden. Vooral voor een boedelinventarissonderzoek in Amsterdam of Den Haag, waar het notariële archief vele honderden meters beslaat, is dit een geschikte bron om uit te putten.

Vooral boedelbeschrijvingen van de meer vermogende huishoudens zal men in de weeskamerarchieven aantreffen. Immers deze instelling

was in het leven geroepen om de erfenissen van minderjarige wezen te beheren. Daarom is de kans klein dat zich inventarissen van paupers in de weeskamerarchieven bevinden. Toch treden hier ook weer lokale verschillen op. De Delftse weeskamer beheerde veel rijkere boedels dan het Haagse en Amsterdamse equivalent. In de laatste twee steden sloot de bovenlaag de weeskamer uit.

Hoe rijk deze bron kan zijn, bewijst het Leidse weeskamerarchief. Voor de periode van 1579 tot 1600 zijn hierin honderd boedelbeschrijvingen gevonden van de meestal schaarse zestiende-eeuwse inventarissen. De weeskamer van Zierikzee heeft voor de zeventiende en achttiende eeuw tweeduizend boedelinventarissen in haar archief. Het Delftse weeskamerarchief bevat naar schatting 1500 inventarissen uit de zeventiende eeuw, 480 die in de achttiende eeuw zijn opgemaakt en slechts 16 uit de negentiende eeuw (de laatste in 1830). Dat hangt samen met de al eerder vermelde functie van de weeskamers.

Oud-rechtelijke archieven

Voor de gewesten, waar geen weeskamers waren gesticht en waar evenmin notarissen woonden in de periode van de Republiek, vormen de archieven van de gerechtshoven tot 1811, de zogenoemde oud-rechtelijke archieven de belangrijkste bron om boedelinventarissen te vinden uit de zestiende, zeventiende of achttiende eeuw.

Wilde iemand in bijvoorbeeld Friesland of Drenthe voor 1811 een juridische akte laten opmaken, dan kon hij uitsluitend terecht bij de lagere of hogere gerechten. Soms deed deze instantie het notariaat zelfs grote concurrentie aan. Zo bevinden zich bijvoorbeeld in Zeeland nog vele inventarissen in het oud-rechtelijk archief, evenals in Noord-Brabant. Die nauwe verstrengeling in sommige regio's tussen de gerechten en het notariaat wordt gedemonstreerd door het samenvoegen van notariële en oud-rechtelijke archieven in Zeeland en Utrecht.

Overal in het gehele land bemoeiden de rechtbanken zich met faillissementen, gerechtelijke verkopingen of veilingen en inbeslagname. Daarom bevinden zich alle akten die deze zaken betreffen in het oud-rechtelijk archief. In Amsterdam vielen de faillissementen onder de Desolate Boedekamer, in welk archief vele inventarissen zijn terug te vinden.

Boedelinventarissen rond erfkwesties zijn in de oud-rechtelijke archieven van de gewesten zonder weeskamers en notariaat terug te vinden onder de noemers vrijwillige rechtspraak of boedelbeheer. Die laatste rubriek wordt ook wel pupilaire, momboir- of voogdijzaken genoemd.

Archieven van het vredegerecht en kantongerecht

In 1811 zijn de schepenrechtbanken opgeheven. Tot 1838 kwamen hiervoor de zogenaamde vredegerechten in de plaats, die op hun beurt wer-

den opgevolgd door de kantongerechten. Al werd het na de invoering van het notariaat in het hele land steeds gebruikelijker om zich bij erfkwesaties uitsluitend tot notarissen te wenden, toch zijn direct na de oprichting van deze rechtbanken hier nog inventarissen van erflaters met minderjarige erfgenamen opgemaakt. Bij faillissementen of gerechtelijke inbeslagnames komen de akten nog steeds in deze archieven terecht. Plaatsingslijsten maken deze archieven toegankelijk. Evenals bij de oudrechtelijke archieven bevinden de boedelbeschrijvingen rond erfkwesaties zich in de rubriek vrijwillige rechtspraak.

Archieven van sociale instellingen

Complete willekeur bepaalt of archieven van gasthuizen, weeshuizen, oudeliedentehuizen of hofjes boedelinventarissen bevatten. Enige regels aangaande bewaarplicht ontbraken zodat dat het van de administrateurs afhing of de archieven geschoond werden. Meestal bewaarden regenten de boedelpapieren van schenkers van legaten als bewijs van eigendom. Minder baat had een instelling echter bij het handhaven van archieven met inventarissen van hun cliënten. Het betrof dan meestal betrekkelijk arme boedels zonder onroerend goed dat in handen kwam van de liefdadige instelling.

Bij weeshuisarchieven heeft men nog de grootste kans om die oude inventarissen te vinden. Bij binnenkomst van een weeskind lieten de regenten een inventaris opmaken van hun erfgoed, waaruit indien mogelijk hun opvoeding werd betaald. Daarom was het voor de regenten van groot belang om snel na het overlijden van de ouders van die kinderen een beschrijving van de bezittingen te laten opmaken. Zodra een weeskind de instelling verliet, werd er door de regenten een afrekening gemaakt ten aanzien van het beheer van hun erfenis en de kosten van hun verblijf in de instelling.

Bij de Weeskamer kwamen over het algemeen de boedelpapieren van de meer vermogende wezen terecht; die van de armere kinderen bleven in het weeshuis. Aangezien bij het verlaten van het weeshuis voor de kinderen een afrekening werd gemaakt, vernietigden de administrateurs dikwijls daarna de aanwezige boedelpapieren. Meestal zijn echter deze inventarissen weer terug te vinden in het notariële archief, wanneer de instelling, zoals bijvoorbeeld het weeshuis in Delft, een notaris in dienst had. Toen uit bezuinigingsoverwegingen de akten voor het weeshuis niet meer door een notaris werden verleden, droogde ook deze bron voor arme boedelinventarissen in Delft op.

Weinig talrijk zijn inventarissen in gasthuizen. Van patiënten werd alleen een boedelbeschrijving opgemaakt indien zij na hun overlijden nog voor de kosten van hun verzorging moesten opdraaien. Maar gezien het feit dat het in deze gevallen uitsluitend zeer arme boedeltjes betrof, werd

deze administratie meestal vernietigd. Met name in de negentiende eeuw zijn veel archieven van liefdadige instellingen geschoond.

Familie- en huisarchieven

Eigenlijk valt het aantal boedelinventarissen in familiearchieven of archieven van huizen tegen. Er bestond een zekere traditie bij het samenstellen van familiearchieven. De belangrijkste akten zijn in de regel testamenten, eigendomspapieren van land, boedelscheidingen, huwelijkse voorwaarden en in veel kleinere aantallen inventarissen. Correspondentie werd eigenlijk alleen bewaard van roemrijke familieleden.

Bovendien vergaarden de beheerders van deze archieven in de loop der eeuwen dikwijls allerlei stukken van verwante geslachten. Zelfs indien een familiearchief een aantal inventarissen bevat, dan treft de onderzoeker zelden een reeks van erfstaten in een rechte lijn. Dezelfde problemen spelen bij huisarchieven, ook hierin bevinden zich stukken van diverse families. Maar een enkele maal bevatten deze archieven wel enige inventarissen die betrekking hebben op tenminste hetzelfde pand.

Familie- en huisarchieven bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief, in de provinciale archieven en in de gemeentelijke archieven. Ook heeft de Hoge Raad van Adel nog een aantal familiearchieven onder zijn beheer. In het Centraal Bureau voor Particuliere Archieven is ook informatie te verkrijgen over belangrijke familiearchieven of huisarchieven die zich nog in particuliere handen bevinden.

Kerkelijke archieven

Archieven van bisdommen, kerken en kloosters kunnen boedelbeschrijvingen bevatten van schenkers van legaten. Dikwijls werd ook een boedelbeschrijving opgemaakt bij de benoeming van een nieuwe bisschop, abt of abdis. Een lijst gaf dan een beschrijving van de meubels en het huisraad van de woning voor de geestelijk leider, waarbij meestal alleen de eigendommen van de kerk en niet het particuliere bezit van de geestelijken werden genoteerd. Soms werden bij die gelegenheden ook de religieuze voorwerpen, andere kunstvoorwerpen en kostbaarheden in de kerkgebouwen of kloosters geïnventariseerd. Ook zijn er boedellijsten van pastoors en dominees overgeleverd, maar die kunnen zich ook in het notariële archief of in het oud-rechtelijk archief bevinden.

Naar provincie

Noord- en Zuid-Holland

notariële archieven	16e eeuw-
weeskamerarchieven	15e eeuw-1852
oud-rechtelijk archieven	15e eeuw-

archieven vredegerrecht	1811-1838
archieven kantongerecht	1838-
archieven sociale instellingen	
familiearchieven	
huisarchieven	
scheepsjournalen, met name in het v o c -archieef	
kerkelijke archieven	

De meeste boedelinventarissen zijn in de diverse notariële archieven te vinden. In deze provincies zijn er tweehonderd archieven van weeskamers bewaard gebleven. Die van de grote steden bevinden zich in de gemeentelijke archieven. Voor plattelandsgemeenten zijn de weeskamerarchieven opgenomen in de oud-rechtelijke archieven.

Zeeland

notariële archieven	1562-
weeskamerarchieven	1456-1852
oud-rechtelijk archieven	1471-1811
archieven vredegerrecht	1811-1838
archieven kantongerecht	1838-
archieven sociale instellingen	
familiearchieven	
huisarchieven	
kerkelijke archieven	

Alle archieven van Middelburg die boedelinventarissen zouden kunnen bevatten zijn tijdens de oorlog verloren gegaan. Naar eiland geordend zijn in deze provincie meestal de oud-rechtelijke archieven, de weeskamerarchieven en de notariële archieven samengevoegd. Per plaats verschillend werden soms de weeskamerarchieven apart ondergebracht in de oud-rechtelijke archieven, soms zijn deze geheel samengevoegd. Van lang niet alle notarissen uit de periode voor 1811 zijn de protocollen bewaard gebleven.

Utrecht

notariële archieven	1560-
oud-rechtelijk archieven	1498-1811
archieven vredegerrecht	1811-1838
archieven kantongerecht	1838-
archieven sociale instellingen	
familiearchieven	
huisarchieven	
kerkelijke archieven	

Aparte weeskamerarchieven zijn er slechts te vinden in Amersfoort, Utrecht en Oudewater. Voor de overige steden en dorpen vielen de wees- en voogdijzaken onder de gerechten. In deze oud-rechtelijke archieven zijn de akten die onder deze noemer vallen soms in afzonderlijke protocollen ondergebracht, soms geheel opgenomen in het rechtelijke archief.

Gelderland

notariële archieven	1811-
oud-rechtelijk archief	15e eeuw-
archieven vredegerecht	1811-1838
archieven kantongerecht	1838-
archieven sociale instellingen	
familiearchieven	
huisarchieven	
kerkelijke archieven	

Wees- en voogdijzaken werden hier voor 1811 bijna altijd afgehandeld door lokale gerechten op het platteland en door de rechtelijke magistraten in de grote steden. In deze provincie bevinden zich rijke huisarchieven in het Rijksarchief.

Overijssel

notariële archieven	1811-
oud-rechtelijke archieven	16e eeuw-
weeskamerarchief van Kampen	1809-1811
archieven vredegerecht	1811-1838
archieven kantongerecht	1838-
archieven sociale instellingen	
familiearchieven	
huisarchieven	
kerkelijke archieven	

Evenals in Gelderland kwam het notariaat pas na 1811 in deze provincie tot ontwikkeling. Daarom zijn wederom de wees- en voogdijzaken terug te vinden in het oud-rechtelijk archief. Rijk aan boedelbeschrijvingen zijn deze archieven in Kampen, Zwolle en vooral Deventer, waar het archief van de straatschepenen vele inventarissen bevatten. Alleen in Kampen werd een weeskamer opgericht, en dan nog in de nadagen van dit instituut.

Drenthe

notariële archieven	1811-
oud-rechtelijke archieven	17e eeuw-

archieven vrederecht	1811-1838
archieven kantongerecht	1838-
archieven sociale instellingen	
familiearchieven	
huisarchieven	
kerkelijke archieven	

Plaatselijke rechters, de zogenaamde schulten, behartigden de wees- en voogdijzaken tot 1811. Dikwijls zijn er aparte registers aangelegd van de akten rond voogdijzaken.

Friesland

notariële archieven	1811-
archieven der Nedergerechten	16e eeuw-1811
archieven vrederecht	1811-1838
archieven kantongerecht	
archieven sociale instellingen	
familiearchieven	
huisarchieven	
kerkelijke archieven	

In deze provincie werden de weeszaken vóór 1811 behartigd door de nedergerechten in de grietenijen en steden. Omdat deze archieven dikwijls aparte weesboeken bevatten of inventarisatieboeken en weesrekeningboeken, zijn deze inventarissen betrekkelijk eenvoudig terug te vinden. Een indicering op beroep en naam is gemaakt van de boedelinventarissen van het nedergerecht Wonseradeel.

Groningen

notariële archieven	1811-
oud-rechtelijke archief	16e eeuw-1811
archieven vrederecht	1811-1838
archieven kantongerecht	1838-
weeskamerarchief stad Groningen	1613-1811
archieven sociale instellingen	
familiearchieven	
huisarchieven	
kerkelijke archieven	

In dit gewest zijn boedelinventarissen van vooral na 1750 te vinden in het oud-rechtelijk archief. Veelal werden de weeszaken in aparte protocollen bewaard. Vanaf 1620 zijn er boedelinventarissen te vinden in het weeskamerarchief van Groningen-stad.

Noord-Brabant

notariële archieven	1475-
weeskamerarchieven	15e eeuw-1852
oud-rechtelijke archieven	1386-1811
archieven vredegerecht	1811-1838
archieven kantongerecht	1838-
weeskamerarchieven	15e eeuw-1852
archieven sociale instellingen	
familiearchieven	
huisarchieven	
kerkelijke archieven	

Zowel door notarissen als schepenen werden allerlei soorten akten opge-
maakt. Zoals elders in het land beheerden gerechten de wees- en voogdij-
zaken indien er geen weeskamer in een plaats was opgericht. Van de vele
schepenbanken zijn de protocollen geïnventariseerd.

Limburg

notariële archieven	1544-
oud-rechtelijke archieven	1352-1799
archieven vredegerecht	1796-1838
archieven kantongerecht	1838-
archieven sociale instellingen	
familiearchieven	
huisarchieven	
kerkelijke archieven	

Eerder dan in de andere provincies stelde Limburg al in 1796 het Franse
rechtssysteem in. Weeskamers ontbreken hier en de notariële archieven zijn
in de periode van de Republiek schaars.

Aanvullende bronnen**Gerelateerde bronnen**

testamenten
staat en rekeningen
boedelscheidingen

Toetsingsbronnen

veilingcatalogi
testamenten
realia

belastingkohieren
 dtb-registers
 bevolkingsregisters
 kadasters
 genealogische tabellen
 archeologische vondsten
 studies over huisraad, kleding, bedrijfsgereedschappen
 schilderijen en prenten
 egodocumenten
 eigentijdse literatuur

Literatuur

Historisch Overzicht

- M. Baulant, 'Typologie des inventaires après décès', in: A.M. van der Woude en A. Schuurman (red.), *Probate Inventories* (Wageningen, 1980) 35-36.
- E. Bergsma, *Over de weeskamers, zoals die vroeger in Holland en Zeeland bestonden* (Utrecht 1855).
- A.Fl. Gehlen, *Notariële akten uit de zeventiende en achttiende eeuw: handleiding voor gebruikers* (Zutphen 1986).
- L. de Gou, *De Weeskamer van 's-Gravenhage* (Utrecht 1943).
- A. Pitloo, *De zeventiende- en achttiende-eeuwse notarisboeken en wat zij ons omtrent het oude notariaat leeren* (Haarlem 1848).
- N. de Roover AZ., *De Amsterdamsche weeskamer* (Utrecht 1878).
- A.J. Schuurman, *Materiële cultuur en levensstijl. Een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland in de 19e eeuw: de Zaanstreek, Oost-Groningen, Oost-Brabant* (Wageningen 1989).
- A.J. Schuurman, 'Probate inventories: research issues, problems and results', in: A.M. van der Woude en A.J. Schuurman (red.), *Probate Inventories* (Wageningen 1980) 19-32.
- J. Smit, *De Zuidhollandse weeskamers, haar taak en inrichting en de liquidatie van haar zaken* (Alphen aan de Rijn 1946).
- B. de Vries, 'De boedelinventarissen in de Rijksarchieven buiten Noord-Holland' (ongepubliceerde nota, Wageningen, 1977).
- Th.F. Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)* (Hilversum 1987).
- 'Delft in the eighteenth century', in: A.M. van der Woude en A.J. Schuurman (red.), *Probate Inventories* (Wageningen 1980) 157-177.

Administratieve ontstaansgeschiedenis

- H. Ankum, 'Puissance parentale et tutelle', in: *Tijdschrift voor Rechts-geschiedenis* 45 (1977) 132-133.
- A.S. de Blecourt, *Kort begrip van het oud-vaderlands burgerlijk recht*, (Groningen 1939⁵).
- J. de Coeur, *Stijl der Notarissen* ('s Gravenhage 1744).
- S.J. Fockema Andreae en L.J. van Apeldoorn, *Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-Geleerdheid, beschreven bij Hugo de Groot* (Arnhem 1939).
- A.Fl. Gehlen, *Notariële akten uit de zeventiende en achttiende eeuw: handleiding voor gebruikers* (Zutphen 1986).
- 'Staten van Goed in de Rechtspraktijk der Noordelijke Nederlanden tijdens de 17de en 18de eeuw' (z.pl. z.jr.).
- Hugo de Groot, *Inleidinge tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid*, red. F. Dovring, H.F.W.D. Fischer en E.M. Meyers (Leiden 1965²).
- M. Kaser en F.B.J. Wubbe, *Romeins Privaatrecht* (Zwolle 1971).
- H. van Koolbergen, *Materiële cultuur: huisraad, kleding en bedrijfsgereedschap* (Zutphen 1980).
- A.J.M. Kunst, *Historische ontwikkeling van het recht* (Zwolle 1968).
- S. van Leeuwen, *Nederlandsche praktyk en oefening der Notarissen* (Rotterdam 1754).
- *Het Rooms-Hollands-Regt* (Leiden-Rotterdam 1764).
- A. Lybreghts, *Redenerende Practycq over 't oeffenen van 't Notaris Ampt* (Amsterdam 1783).
- J.M.M. Maeijer (red.), *Kluwer College Bundel. Wettteksten Privaatrecht* (Deventer 1993).
- C.H.C.M. Martens, *De aanvaarding onder Voorrecht van Boedelbeschrijving* (Leiden 1928).
- D.H. van der Mast, *Practique des Notarisschaps* (Delft 1656).
- J.C. van Oven, *Leerboek van het Romeinsch privaatrecht* (Leiden 1945).
- R.W.H. Pitlo, *De ontwikkeling der executele* (Leiden 1941).
- A.J. Schuurman, *Materiële cultuur en levensstijl. Een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland in de 19e eeuw: de Zaanstreek, Oost-Groningen, Oost-Brabant* (Wageningen 1989).
- J.Th. Smidt, *Compendium van de geschiedenis van het Nederlands privaatrecht* (Deventer 1977³).
- J. Smit, *De Zuidhollandse Weeskamers, haar taak en inrichting en de liquidatie van haar zaken* (Alphen a/d Rijn 1946).
- A.H.N. Stollenwerck, *Het fideicommis de residuo* (Amsterdam 1986).
- J. Thuys, *Ars Notariatus* (Antwerpen 1590).
- J. Verwey, *Ars Testandi ofte Erf-maeckingsh-konst* ('s Gravenhage 1656).
- G. van Wassenaer, *Practyk Judicieel* (Utrecht 1746).

Th.F. Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)* (Hilversum 1987).

Archieven

Voor iedere provincie afzonderlijk is er een overzicht gemaakt van de bewaarplaatsen van de archieven in openbare instellingen. In die overzichten staan per stad of dorp, gerangschikt op alfabetische volgorde, de vindplaatsen van de belangrijke archieven.

Overzichten van de archieven en verzamelingen in de openbare archiefbewaarplaatsen in Nederland (Alphen a/d Rijn, 1979-1988) 13 delen.

In dit handige overzicht staan behalve de vindplaatsen ook de gedrukte inventarissen op archieven vermeld. Meestal zijn deze inventarissen ook in andere bibliotheken te raadplegen. Jaarlijks wordt er een lijst opgemaakt van nieuwe archieven of van overdrachten van archieven van de rijksarchiefdienst. Verder zijn enige afzonderlijke studies en enkele inventarissen vermeldenswaard.

J.L. Berns, *De archieven van het hof provinciaal en van de gerechten der grietenijen, steden, districten, eilanden en hoogeschool van Friesland* (Leeuwarden 1919).

G.H.C. Breesnee, 'De notariële archieven, welke in de archiefbewaarplaats van het algemeen rijksarchief berusten', in: *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven* i ('s Gravenhage z.j.) 313-627.

J.A. ten Cate, *De notariële archieven in Noord-Brabant* ('s Gravenhage 1957).

W. Eeden, *Archief van de weeskamer van Gouda* (z.pl. 1932).

J.A. Feith, 'Inventaris der rechterlijke archieven, berustende in het oud-archief in de provincie Groningen', in: *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven*, xv ('s Gravenhage 1892).

W.B. Heins en J.A.C. Mathijssen, *Inventaris van de notariële archieven in de provincie Utrecht (1346) 1560-1895*, 2 delen (Utrecht 1982).

J.H. Hingman, 'Alfabetische index op de boedelpapieren van de Weeskamer te Delft' [Handschrift 1878] (Delft 1974).

B.M. De Jonge van Ellemeet, *Inventaris der oud-rechtelijke en weeskamerarchieven* ('s Gravenhage 1932).

J.G.C. Joosting, *De archieven van de schultengerechten in Drente* (Leiden 1907).

F.L. Hartong, *Register der protocollen van Notarissen in Nederland* (Rotterdam 1916).

D.T. Koen, *Inventaris van de archivalia afkomstig van de dorpsgerechten in de provincie Utrecht, 1489-1811* (Utrecht 1985).

H. van Koolbergen, *Materiële cultuur: huisraad, kleding en bedrijfsgeredschap* (Zutphen 1980).

-- *Materiële cultuur: huisraad, kleding en bedrijfsgeredschappen*

(Zutphen 1980).

- L.W.A.M. Lasonder, *De archieven van de rechtbanken, weeskamers en notarissen die over het tegenwoordige grondgebied der provincie gefungeerd hebben. De Zeeuwsche eilanden, 1456-1811 (1852)* ('s Gravenhage 1914).
- F.C. van der Meer van Kuffeler, *Inventaris van het archief van de weeskamer van 's Gravenhage, 1482-1852* ('s Gravenhage 1939).
- A. Meerkamp van Emden, *De archieven van rechtbanken, weeskamers en notarissen die over het tegenwoordige grondgebied der provincie Zeeland gefungeerd hebben. Zeeuws Vlaanderen* ('s Gravenhage 1919).
- *De archieven van de Vrije van Sluis, 1584-1796 en Hulsterambacht, 1242-1795* ('s Gravenhage 1928).
- A.J. Mensema, *Notarissen in Overijssel 1811-1905* (Zwolle 1988).
- S. Fzn. Muller, *Catalogus van het archief [der gemeente Utrecht]*, 4 delen (Utrecht 1880-1893).
- H.C.H. Moquette, *Het archief van de weeskamer te Rotterdam* (Rotterdam 1907).
- B. de Vries, 'De boedelinventarissen in de Rijksarchieven buiten Noord Holland' (ongepubliceerde nota, Wageningen 1977)
- Th.F. Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan in een periode van achteruitgang (1700-1800)* (Hilversum 1987).

Bibliografieën, bronnenpublicaties en overzichten boedelinventarisonderzoek

- R. Baetens en B. Blonde, *Nouvelles approches concernant la culture de l'habitat. New approaches to living patterns. Colloque international Université d'Anvers 24-25-10 1989* (Turnhout 1991).
- M. Baulant, A.J. Schuurman en P. Servais (red.), *Inventaires apres-deces et ventes de meubles. Apports a une histoire de la vie economique et quotidienne XIVe-XIXe siecle* (Louvain-la-Neuve 1988).
- F. Daelemans (ed.), *Bronnen voor de geschiedenis van de materiële cultuur. Staten van goed en testamenten* (Brussel 1988).
- M. Daru, 'Nouvelle histoire en materiële cultuur', in: *Skript* 5/4 (1983) 226-237.
- S.W.A. Drossaers en Th. H. Lunsingh Scheurleer, *Inventarissen van de inboedels in de verblijven van de Oranjes en daarmee gelijk te stellen stukken, 1567-1795*, 3 delen ('s Gravenhage 1974-1976) (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie 147-149).
- H.A.E. van Gelder, *Gegevens betreffende roerend en onroerend bezit in de Nederlanden in de 16e eeuw*, 2 delen ('s Gravenhage 1972 en 1973) (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie 140 en 141).
- H. van Koolbergen, *Materiële cultuur: huisraad, kleding en bedrijfsgereedschap* (Zutphen 1980).

- 'Ontwikkelingen in het boedelinventarissonderzoek', in:
Volkskundig Bulletin 13 (1987) 250-259.
- H. Mannheims en K. Roth, *Nachlassverzeichnisse; internationale Bibliographie. Probate inventories; international bibliography* (Münster 1984).
- U. Meiners, 'Research into the history of material culture. Between interpretation and statistics', in: *Ethnologica Europaea* 20 (1990) 15-34.
- G. Rooijackers, M. van Zuijlen en F. Matter, 'Materiële cultuur in Nederland: een selectieve bibliografie', in: *Volkskundig Bulletin* 19 (1993) 448-472.
- A.J. Schuurman, 'Probate inventories: research issues, problems and results', in: A.M. van der Woude en A.J. Schuurman (red.), *Probate inventories* (Wageningen 1980) 19-32.
- 'Probate inventory research: opportunities and drawbacks', in: M. Baulant e.a. (red.), *Inventaires apres-deces et ventes des meubles* (Louvain-la Neuve 1988) 19-28.
- J.J. Voskuil, 'Boedelbeschrijvingen als bron voor kennis van groepsvorming en groepsgedrag', in: *Volkskundig Bulletin* 13 (1987) 30-59.
- A.M. van der Woude en A.J. Schuurman (red.), *Probate inventories. A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural development. Papers presented at the Leeuwenborg Conference (Wageningen 5-7 may 1980)*, A.A.G. 23 (Wageningen 1980).

Historische en kunsthistorische studies in Nederland

Dit beknopte overzicht bevat uitsluitend recente studies waarin de boedelinventarissen als belangrijkste bron zijn gebruikt.

- P. Biesboer, 'De burgers van Haarlem en hun portretschilders', in: S. Slive, *Frans Hals* (Londen/'s Gravenhage 1989) 23-45.
- 'Judith Leyster, schilderes van "moderne beelden"', in: J. Welu en P. Biesboer, *Judith Leyster. Schilderes in een mannenwereld* (Zwolle 1993) 75-93.
- M. Corbeau, 'Pronken en koken. Beeld en realiteit van keukens in het vroegmoderne Hollandse binnenhuis', in: *Volkskundig Bulletin* 9-3 (1983) 354-380.
- H. Dibbits en G. Rooijackers, 'Materiële cultuur tussen zee en vasteland. De diffusie en receptie van asiatica in de Republiek', in: M. 't Hart (red.), *De Republiek tussen zee en vasteland. Externe relaties en hun interne effecten in de economie, de cultuur en de staat* (Amsterdam 1994) ter perse.
- H. Dibbits en E. Doelman, 'Slapen op het platteland. Boedelbeschrij-

- vingen uit Maassluis (1650-1800) en Maasland (1730-1900)', in: *Volkskundig Bulletin* 9-3 (1983) 330-354.
- M. van Dijk, 'Spel- en speelcultuur in de negentiende eeuw', in: *Volkskundig Bulletin* 9 (1983) 53-81.
- E. Doelman, 'De bruikbaarheid van boedelbeschrijvingen voor het onderzoek naar beschilderde meubelen', in: *Volkskundig Bulletin* 9 (1983) 82-90.
- J. Dommissie, C.E. Heyning en B. Hustinx-van Acker, 'Symon Willemsz. Wassenaer uit de Lange Coppenhincxsteeg', in: *Leids Jaarboekje* (1974) 76-94.
- B. Dubbe, 'Het huisraad in het Oostnederlandse burgerinterieur. Thuis in de late middeleeuwen', in: *Het Nederlandse burgerinterieur* (Zwolle 1980) 21-86.
- *Tin en tinnegieters* (Lochem 1978).
- J.A. Faber, 'Inhabitants of Amsterdam and their possessions 1701-1710', in: A.M. van der Woude en A.J. Schuurman (red.), *Probate inventories* (Wageningen 1980) 149-156.
- C.W. Fock, 'Kunst en rariteiten in het Hollandse interieur', in: E. Bergvelt e.a. (red.), *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735* (Zwolle 1992) 70-92.
- 'Kunstbezit in Leiden in de zeventiende eeuw', in: Th.H. Lunsingh Scheurleer e.a., *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, Va, (Leiden 1990) 1-41.
- 'Wonen aan het Leidse Rapenburg door de eeuwen heen', in: P.M.M. Klep e.a. (red.), *Wonen in het Verleden 17e-20e eeuw. Economie, politiek, volkshuisvesting, cultuur en bibliografie* (Amsterdam 1987) 189-207.
- L. Kooijmans, M.R. Prak en J.J. de Jong, 'Wonen op stand. De woningen van vooraanstaande families te Gouda, Hoorn en Leiden in de 18e eeuw', in: P.M.M. Klep e.a. (red.), *Wonen in het Verleden 17e-20e eeuw. Economie, politiek, volkshuisvesting, cultuur en bibliografie* (Amsterdam 1987) 207-217.
- H. van Koolbergen, *Materiële cultuur: huisraad, kleding en bedrijfsgereedschap* (Zutphen 1980).
- 'De materiële cultuur van Weesp en Weesperkarpsel in de zeventiende en achttiende eeuw', in: *Volkskundig Bulletin* 9 (1983) 3-52.
- F. Lamers-Nieuwenhuis, '*...gereet en gekleet naar hun staat*'. *Historie en ontwikkeling van de klederdracht van Bunschoten, Spakenburg en Eemdijk* (Bunschoten 1991).
- Th.H. Lunsingh Scheurleer, C. Willemijn Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, 6 delen (Leiden 1986-1992).

- J.R. ter Molen, A.P.E. Ruempol en A.G.A. Dongen, *Huisraad van een molenaarsweduwe. Gebruiksvoorwerpen uit een 16de-eeuwse boedelinventaris* (Amsterdam 1986).
- J.M. Montias, *Artists and artisans in Delft. A socio-economic study of the seventeenth century* (Princeton 1982).
- *Vermeer and his milieu: a web of social history* (Princeton 1989).
- 'Estimates of the number of Dutch master-painters, their earnings and their output in 1650', in: *Leidschrift* 6 (1989-1990) 59-74.
- 'The influence of economic factors on style', in: *De Zeventiende Eeuw* 6 (1990) 49-57.
- 'Works of Art in Seventeenth-Century Amsterdam: An Analysis of Subjects and Attributions', in: D. Freedberg en J. de Vries, *Art in history. History in art* (Santa Monica 1991) 331-377.
- A.J. Schuurman, 'Het gebruik van vertrekken in de 19e-eeuwse Zaanse woningen', in: P.M.M. Klep e.a. (red.), *Wonen in het verleden 17e en 18e eeuw. Economie, politiek, volkshuisvesting, cultuur en bibliografie* (Amsterdam 1987) 231-248.
- 'Is huiselijkheid typisch Nederlands? Over huiselijkheid en modernisering', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992) 745-759.
- *Materiële cultuur en levensstijl. Een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland in de 19e eeuw: de Zaanstreek, Oost-Groningen, Oost-Brabant* (Utrecht 1989).
- 'Some reflections on the use of probate inventories as a source for the study of material culture of the Zaanstreek in the nineteenth century', in: A.M. van der Woude en A.J. Schuurman (red.), *Probate inventories* (Wageningen 1980) 177-190.
- 'Tussen stereotype en levensstijl. De ontwikkeling van de plattelandscultuur in de negentiende eeuw', in: *Tijdschrift voor geschiedenis* 104 (1991) 532-547.
- Thuis in de late middeleeuwen. Het Nederlands burgerinterieur 1400-1535*, catalogus Provinciaal Overijssels Museum 1980 (Zwolle 1980).
- J. van der Veen, 'Met grote moeite en kosten. De totstandkoming van zeventiende-eeuwse verzamelingen', in: E. Bergvelt e.a. (red.), *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735* (Zwolle 1992) 51-70.
- 'Liefhebbers, handelaren en kunstenaars', in: E. Bergvelt e.a. (red.), *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735* (Zwolle 1992) 117-135.
- J.G.C. Venner, 'De boedelinventaris van Thijs van Lin. Materiële cultuur van een Roermondse brouwer in de zestiende eeuw', in: *Jaarboek van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap* (1993), 41-66.

- J. de Vries, *Dutch rural economy in the Golden Age 1500-1700* (New Haven/London 1974).
- 'Peasants demand patterns and economic development: Friesland, 1550-1750', in: N. Parker and E.L. Jones, *European peasants and their markets. Essays in agrarian economic history* (Princeton 1975) 205-266.
- J. van der Waals, *De Prentschat van Michiel Hindeloopen*, catalogus Rijksmuseum ('s Gravenhage 1988).
- R. van de Weijer, 'De transformatie van hout', in: Ch. de Mooij en R. van de Weijer (red.), *Rijke oogst van schrale grond. Een overzicht van de Zuidnederlandse materiële volkscultuur, ca. 1700-1900* (Zwolle 1991) 111-127.
- E.F.L.M. van de Werdt, 'Materiële cultuur tot circa 1800. "Eijne zilveren scale ende oere beste tinnen canne"', in: H.J.J. Lenferink (red.), *Geschiedenis van Kampen. 'Maer het is hier te Campen'* (Kampen 1993) 57-92.
- Th.F. Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)* (Hilversum 1987).
- 'Delft in the eighteenth century', in: A.M. van der Woude en A.J. Schuurman, *Probate inventories* (Wageningen 1980) 157-177.
- 'Invloed van de v o c op het dagelijks leven in Delft', in: H.L. Houtzager (red.), *Delft en de Oostindische Compagnie* (Amsterdam 1987) 99-117.
- 'The social history of the curtain', in: M. Baulant e.a. (red.), *Inventaires après-décès et ventes des meubles* (Louvain 1988) 381-388.
- 'Vreemd en eigen. Ontwikkelingen in de woon- en leefcultuur binnen de Hollandse steden van de zestiende tot de negentiende eeuw', in: P. te Boekhorst, P. Burke en W. Frijhoff, *Cultuur en Maatschappij in Nederland, 1500-1850. Een historisch-antropologisch perspectief* (Meppel 1992) 79-109.
- "'Woongenot" van armen in de achttiende eeuw', in: P.M.M. Klep e.a. (red.), *Wonen in het verleden 17e-20e eeuw. Economie, politiek, volkshuisvesting, cultuur en bibliografie* (Amsterdam 1987) 217-231.
- A.M. van der Woude, 'The volume and value of paintings in Holland at the time of the Dutch Republic', in: D. Freedberg and J. de Vries, *Art in history. History in art* (Santa Monica 1991) 285-331.

4 mogelijke gebruikswijzen van de bron in het historisch en kunsthistorisch onderzoek

Themata

- materiële cultuur of speciale aspecten daarvan
- kunsthistorisch onderzoek naar herkomst en spreiding voorwerpen
- wooncultuur
- rechtsgeschiedenis
- gezinsgeschiedenis
- landbouwgeschiedenis
- innovatieprocessen
- sociale veranderingsprocessen
- vrouwengeschiedenis
- gendergeschiedenis
- onderzoek consumptiepatronen, vermogensgroei en -opbouw, geschiedenis van modeverschijnselen
- onderzoek boekenbezit, muziekinstrumenten, kunstverzamelingen, rariteitenkabinetten, kleding en van allerlei voorwerpen afzonderlijk
- textielgeschiedenis
- welvaartsontwikkeling
- bedrijfsgeschiedenis
- familiegeschiedenis
- genealogisch onderzoek
- bibliografieën
- ontwikkeling geldwezen
- analfabetisme (met de handtekeningen van de getuigen)
- invloed industrialisatie
- moderniseringsprocessen
- geschiedenis van behoudende stromingen
- internationale invloeden
- regionale kenmerken
- architectuurgeschiedenis
- kenmerken van levenswijzen van speciale groepen op basis van bijvoorbeeld religie, geografische herkomst, etnische herkomst of beroep
- milieuvervuiling in het verleden
- taalkundig onderzoek
- geschiedenis notariaat

Combinatie en verrijking van de informatie

Aangezien de mogelijkheden voor onderzoeksthema's schier onuitputtelijk zijn, zal ik aan de hand van enkele studies wat opmerkingen maken over de daarbij toegepaste methoden.

Kunsthistorische studies

Er zijn een aantal studies die slechts één boedelinventaris als uitgangspunt nemen. Een mooi voorbeeld hiervan is het onderzoek naar de huisraad van een molenaarsweduwe in het kader van een tentoonstelling in Museum Boymans: J.R. ter Molen e.a., *Huisraad van een molenaarsweduwe. Gebruiksvoorwerpen uit een 16de-eeuwse boedelinventaris* (Amsterdam 1986). De boedelinventaris vormde het uitgangspunt om een indruk te geven van een huishouden in die periode, gecombineerd met de archeologische voorwerpen uit de verzameling Van Beuningen-de Vrieze. Aan de hand van de boedelbeschrijving, gecombineerd met kaarten en opmetingen uit 1930, is er eerst een reconstructie van het huis gemaakt. Daarna poogden de onderzoekers met de hulp van honderd zestiende-eeuwse boedelbeschrijvingen en studies over meubels en huisraad, een beeld te geven hoe de meubels en objecten in het huis gerangschikt konden zijn en onder welke benamingen welke type voorwerpen schuil konden gaan.

Een andere onderzoeksmethode uit de kunstgeschiedenis is toegepast bij de bewoningsgeschiedenis van alle huizen en hun bewoners op het Rapenburg in Leiden: Th. Lunsingh Scheurleer, C. Willemijn Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, 6 delen (Leiden 1986-1992). Per pand hebben de onderzoekers de persoonlijke gegevens van de bewoners verzameld uit volkstellingen, belastingkohieren, de doop-, trouw- en begraafregisters of uit de burgerlijke stand. Tevens is er onderzoek verricht naar de verkoopakten van deze huizen, naar de toestemmingen voor verbouwingen, en voor andere gegevens over de huizen in het kadaster en de verpondingskohieren. Belangrijk voor dit bronnencommentaar is het onderzoek naar de wooncultuur per huis aan de hand van de bewaard gebleven inventarissen.

Met deze bron als leidraad wordt de inrichting beschreven. Bovendien zijn in deze publikatie ook alle beschrijvingen van de voorwerpen uit de boedelinventarissen integraal overgenomen. Juist door de grote aantallen boedelbeschrijvingen geeft deze studie een prachtig beeld van de wooncultuur aan deze gracht vanaf de middeleeuwen tot de huidige tijd. Aan het begin van alle zes delen van deze publikatie is een aparte studie opgenomen over de geschiedenis van de gracht, verzamelingen of de sociale context. Op deze wijze wordt een heel suggestief beeld geschetst van de wooncultuur, met name door de presentatie van vele inventarissen, die met een beschrijving becommentarieerd worden.

Uitspraken over algemene verschijnselen aan de hand van de gegevens uit de boedelinventarissen of een analyse van veranderingsprocessen of van woonpatronen vindt men in deze overigens fascinerende studie niet.

Historische en volkskundige studies

Afgezien van nog vele andere kunsthistorische studies zijn boedelinventarissen ook als belangrijkste bron gebruikt in historische studies naar de materiële cultuur. De onderzoeksmethoden vormen bij deze studies grotere problemen dan bij de kunstgeschiedenis, omdat gegevens uit de inventarissen bij deze studies uitsluitend dienen om uitspraken te doen over algemene sociale en economische verschijnselen, of over karakteristieken en veranderingen binnen speciale groepen. Dit betekent dat zowel vele gegevens uit de boedelinventarissen kwantitatief bewerkt moeten worden voor de analyse, als dat de onderzoeker zich veel meer en eerder dan in kunsthistorische studies afvraagt hoe representatief zijn bronnenmateriaal eigenlijk wel is voor de te onderzoeken groep. Uit deze studies blijkt wel hoe men worstelt met deze materie en in welke bochten de onderzoekers zich moeten wringen om deze problemen onder de knie te krijgen.

Methoden van indeling in groepen

Allereerst de indeling in groepen. Bij de eerste studies op dit terrein in Nederland werden de onderzoeksgroepen gebaseerd op belastingklassen, ontleend aan het 'Middel op Begraven'. Deze belasting moest de familie betalen in dezelfde periode dat na overlijden een inventaris werd opge maakt. Nadeel van deze belasting is dat deze maar gedurende een eeuw is geheven, van 1696 tot 1795. Uitgangspunt om groepen te baseren op belastingklassen vormde de gedachte dat de wooncultuur en de samenstelling van het huisraad primair afhankelijk was van de welvaart van de erflater (zie studies Van Koolbergen en Wijsenbeek).

Deze indeling is in Delft nog verdiept door per belastingklasse ook een verdeling naar leeftijd/gezinssamenstelling van de erflater te maken, gebaseerd op de begraafregisters waarin van elke overledene vermeld werd of deze minderjarige kinderen naliet, meerderjarige kinderen, geen kinderen of dat hij/zij ongehuwd was. Zo werd de levenscyclus en gezinssituatie, die een grote invloed kunnen hebben op de samenstelling van het huisraad, bij de groepsindeling betrokken. Het grote nadeel van deze indeling is het feit dat geen rekening is gehouden met beroepsgroepen, waarbinnen ook verschillende woonculturen zich kunnen manifesteren. Bovendien moeten voor dergelijke indelingen andere bronnen zoals belastingkohieren en begraafregisters bewerkt en geraadpleegd worden.

Een ander systeem van groepsindeling is toegepast in de dissertatie over de materiële cultuur van Schuurman. Hierin werden de inventaris-

sen ingedeeld in vier beroepsgroepen: burgerij, boeren, middenstanders en arbeiders. Uit deze indeling kan men al zien dat deze studie betrekking heeft op de negentiende eeuw. Vervolgens heeft hij, om rekening te kunnen houden met de verschillen in welvaart binnen deze klassen, de vier beroepsgroepen weer ingedeeld naar categorieën gebaseerd op de waarde van hun consumptiegoederen (exclusief kleding).

Aan dit ingenieuze systeem kleeft slechts één bezwaar: sommige beroepsnamen uit de bronnen als bijvoorbeeld koopman zijn te onduidelijk. Hieronder kan zowel een grote internationaal opererende ondernemer vallen als een straatventer. Diezelfde grote sociale verschillen komt men tegen bij winkeliers of beroepen in de onderwijssector. Zo komt de onderzoeker terecht op het ingewikkelde terrein van de sociale stratificatie. Bovendien, in de negentiende eeuw werd veelal in boedelinventarissen het beroep van de boedelhouders vermeld, maar meestal gebeurde dit in de achttiende eeuw en de zeventiende eeuw niet. Andere bronnen moeten dan aanwijzingen over het beroep geven en vooral voor de zeventiende eeuw levert dit, bij gebrek aan geschikte bronnen, grote problemen op.

De ideale indeling in groepen is ook bij het internationale boedelinventarissen-onderzoek nog niet gevonden. Op dit moment wordt er geëxperimenteerd met indelingen die uitsluitend gebaseerd zijn op gegevens uit de boedelinventaris zelf, zoals een ordening van de boedels op basis van de samenstelling van het zilverbezit. Tevens proberen onderzoekers clusters van voorwerpen samen te stellen, kenmerkend voor een bepaalde levensstijl, die weer als een indelingscriterium van de inventarissen zouden kunnen dienen. Dit zou de groepsindeling voor de achttiende en zeventiende eeuw kunnen vergemakkelijken.

Representativiteit

Zodra de gevonden inventarissen in groepen zijn ingedeeld, is het mogelijk om enig inzicht in de representativiteit van het materiaal te krijgen. Een verantwoord onderzoek hiernaar is pas mogelijk, indien er gegevens over de samenstelling van de totale bevolking bestaan, zoals een verdeling over de belastingklassen of over de beroepssamenstelling. Hoe nauwkeuriger men de representativiteit wil vaststellen, des te meer moet er bekend zijn over de gehele populatie.

Hoe de representativiteit ook wordt getoetst, één gegeven staat in ieder geval vast. In de notariële archieven bevinden zich naar verhouding tot de bevolking zeer weinig inventarissen van de armste groepen. Ook is de rijkste elite minder vertegenwoordigd dan de subtop of de midden-groepering. Bovendien is er voor alle perioden vastgesteld dat nooit in al die gevallen dat er wettelijke verplichtingen bestonden om een inventaris op te maken, dit in de praktijk ook is gebeurd.

Zo was het verplicht, dat voor iedere ouder die minderjarige kinde-

ren nalië een inventaris opgemaakt werd. In Delft gebeurde dit ongeveer in tien procent van de gevallen; in de negentiende eeuw bedroeg dit aantal in de Zaanstreek circa dertig procent. Een onderzoek naar de aanleidingen tot het laten opmaken van de inventarissen dient ook altijd bij het probleem rond de representativiteit te worden betrokken.

Een uitweg uit dit probleem kan voor een groot deel gevonden worden door slechts de representativiteit van de gevonden inventarissen te onderzoeken binnen de groepen. Zodra het mogelijk is om vast te stellen dat de gevonden inventarissen binnen een groep volstrekt willekeurig zijn samengesteld, dan mag de onderzoeker ervan uitgaan dat hij over die groep algemeen geldende uitspraken kan doen. Ook hier geldt: hoe preciezer men de representativiteit wil vaststellen des te meer dient er over de groep bekend te zijn.

Bij een onderzoek naar de representativiteit van inventarissen op basis van welvaartsklassen, leeftijden of beroepen, kunnen de volgende bronnen worden geraadpleegd: belastingkohieren, begraafregisters, bevolkingsregisters en volkstellingen.

Over de beroeps populatie kunnen soms geheel andere bronnen ook uitsluitend geven: gilde-archieven, consenten van burgemeesters (voor officiële benoemingen), herenboekjes en almanakken of alle mogelijke, in archieven aanwezige klappers naar naam en beroep. Zo zijn soms lijsten van gebuurten geklapperd, van soldaten, van bedeeden, of bijvoorbeeld van leden van een patriottisch gezelschap. Het hangt er maar vanaf welke groep men wil onderzoeken. Wel is het raadzaam om bij de keuze voor een bepaalde groep eerst andere bronnen te raadplegen of er gegevens over de totale populatie van die groep bestaan. Immers, hoe sterker de argumenten over de representativiteit zijn, des te meer mogen de onderzoekers beweren dat hun bevindingen een algemeen geldende waarde hebben.

De rijkdom van het bronnenmateriaal bepaalt ook hoe groot de groepen maximaal kunnen zijn bij een onderzoek. Hoe verfijnder de groep van te voren wordt vastgesteld, des te groter zullen de moeilijkheden worden om aan voldoende materiaal te komen, zelfs wanneer men over meer dan duizend inventarissen beschikt. De spoeling wordt gauw dun. In alle studies is er een afweging tussen een zo goed mogelijke representativiteit en het aantal te bestuderen inventarissen.

Soms wordt bij een gebrek aan bronnen voor een gedegen onderzoek naar de representativiteit een uitweg gezocht in een uitgebreide studie naar de sociale en economische context of poogt de onderzoeker een oplossing voor dit probleem te vinden, door vergelijkingen te maken met andere gebieden of perioden.

Kwantitatief onderzoek

Een ander kenmerk van de historische studies rond boedelinventarissen

vormt de kwantitatieve bewerking van de gegevens uit de boedellijsten. Aangezien één inventaris zelf al een beschrijving van meer dan duizend voorwerpen kan bevatten, dient zich al snel de kwestie aan van de verwerking van de gegevens. Hiervoor zijn enkele computerprogramma's ontworpen of kunnen al bestaande computersystemen worden gebruikt (zie voor een beschrijving de dissertaties van Schuurman en Wijsenbeek). De programmering levert steeds minder moeilijkheden op. Wel blijft de invoer van de gegevens uit de boedelinventarissen een zeer tijdrovende aangelegenheid, waarmee de onderzoeker met zijn planning goed rekening dient te houden.

De scherpe scheiding die hier tussen de historische en volkskundige studies en die van de kunsthistorici wordt gemaakt, valt in de praktijk erg mee. Geschiedkundigen en volkskundigen gaan steeds meer belangstelling tonen voor de voorwerpen zelf en niet alleen maar voor de verandingsprocessen. Kunsthistorici bewegen zich meer en meer op het terrein van het kwantitatief onderzoek en houden zich ook steeds meer bezig met de problematiek rond de representativiteit en de indeling in groepen. De disciplines opereren voor een groot deel op hetzelfde terrein.

Tot slot nog een hartekreet. De aantrekkelijkheid van een onderzoek naar boedelinventarissen ligt allereerst al in het voyeuristische karakter van de bron. Nooit krijgt een onderzoeker de kans om op zo'n wijze inbreuk op de privacy van mensen in het verleden te maken. Aan de hand van de beschrijvingen loopt men als het ware door alle kamers van iemands huis, kunnen de kasten voor de nieuwsgierigen worden geopend en wordt zelfs een blik gegund in de vermogensopbouw van een totaal vreemde. Elke marktonderzoeker of enquêteur voor sociale onderzoeken zou zijn vingers aflikken bij zo'n onderzoeksterrein.

Wetenschappelijk gezien vormt een studie naar boedelinventarissen een ware exercitie in hersengymnastiek. Methodologische problemen zijn nog steeds niet geheel opgelost, hier ligt nog veel terrein braak. De invalshoeken voor een onderzoek zijn bijna onbeperkt, zodat er altijd gelegenheid is om met totaal nieuwe visies en inzichten te komen. Allerlei theorieën uit de sociale en economische wetenschappen kunnen aan dit bronnenmateriaal worden getoetst. Bovendien kunnen de gegevens uit de inventarissen gecombineerd worden met een groot scala aan andere bronnen of studies. Andere aanbevelingen om deze rijke bron te gaan gebruiken zijn dan verder overbodig.

Dr. B.R. de Melker, Dr. A.J. Schuurman en Mr.Dr. A.G.L.A. Stille dank ik heel hartelijk voor hun commentaren en adviezen.